NOTE

POVESTIRILE LUI ADRIAN ZOGRAFI

HAIDUCII

Într-o pagină autobiografică, Panait Istrati mărturisește că: „în adolescență, zilele de foame și hoinăreală alternau cu lectura pătimașe a *Haiducilor* noștri“, care, „departe de-a fi legendari, sînt tot ceea ce poporul nostru a putut să aibe mai adevărat, în dureroasa lui istorie. Legenda — ușor de recunoscut și de înlăturat — nu începe decît acolo unde povestitorul, în generozitatea sa, își face o plăcere în a atribui acestor justițiari populari isprăvi fantastice, unde cauza dreptății iese, mai totdeauna, biruitoare“. Și ca o concluzie, el adaugă: „ (...) la această școală a Frumosului, unit cu nevoia de dreptate, s-a format spiritul meu. Arta s-a mărturisit ochilor mei, sub o înfățișare potrivită cu temperamentul meu și nădejdiile unei omeniri obidite“ [1].

Era, deci, firesc ca *haiducii* să-și aibe un loc de cinste în opera sa, mai precis, în ciclul „Povestirile lui Adrian Zografi“, pe care îl va și încheia cu volumele *Présentation des Haïdoucs* (*Haiducii*, titlu dat în românește de autor) și *Domnitza de Snagov.*

Panait Istrati le anticipează prezența în volumul *Moș Anghel*, unde va include în final povestirea *Cosma*. („...familia noastră, spune el, numără un strămoș haiduc, *Cosma*, nume ce nu figurează în galeria haiducilor“).

Într-o scrisoare [2] adresată lui Romain Rolland, el se explică astfel: „În *Cosma* nu voi face decît să anunț *Haiducii*, povestire din care îți vei putea face o idee precisă despre ei, deși incompletă. *Cosma* îmi va sluji să răstorn atmosfera sumbră din *Moș Anghel* și să creez un echilibru, printr-o explozie de viață...“

---

[1] Panait Istrati, *Cum am devenit scriitor*, Craiova, Scrisul românesc, 1981, p. 295.

[2] Scrisoare datată 8 ianuarie 1924.

În aceeași scrisoare, Panait Istrati dă în continuare unele amănunte asupra ceea ce îi va continua opera, după apariția lui *Moș Anghel* : „(...) Al treilea și ultimul volum al ciclului «Viața lui Adrian Zografi» se va numi *Haiducii*, —tineri revoltați din România, în timpul ocupației greco-turcești. Ei își părăseau casele și se refugiau în păduri, înarmați, hrăniți și încurajați de populația satelor. De-acolo, năvăleau peste asupritori — oameni ai stăpînirii sau simpli spoliatori și satiri — pe care-i sugrumau și-i jefuiau. Banii mergeau în popor. Acești răzbunători populari mergeau ei înșiși adesea la spînzurătoare sau piereau în luptele cu *potera*, armată de lefegii care urmărea pe haiduci.

Ceea ce voi scrie, nu va fi nicidecum o povestire fidelă și patriotică, ca *Haiducul* Elenei Văcărescu, scris în limba germană... Legenda ne transmite o duzină de atari figuri, însă mai idealizate, înfrumusețate și monotone. Eu mi-i închipui altfel. Puțin îmi pasă de legendă și de patriotarzii români, care vor protesta din răsputeri că am desfigurat legenda haiducilor. Eu voi scrie despre ceea ce a fost omenesc în acești haiduci."

La sfîrșitul lui ianuarie, volumul *Haiducii* era aproape terminat. Își modifică planul, în continuare, al epopeii *Haiducilor* : „Vor fi două volume : *Présentation des Haidoucs* (aproape gata). Autorul este inexistent, Adrian dispărînd de la primele rînduri ale cărții. Irimia este cel care povestește, iar haiducii se prezintă singuri, unul după altul. Cît este de greu, prietene, să-l ții pe cititor cu respirația tăiată ! Al doilea volum va fi alcătuit din două părți : 1. *Plecarea haiducilor* (faptele, luptele și speranțele lor) și 2. *Înapoierea haiducilor* (declinul, înfrîngerea și căderea lor)." [1].

Anul 1925 cuprinde evenimente de mare importanță pentru biografia scriitorului nostru, care îl obligă să întrerupă scrierea părții a doua a *Haiducilor*. Mai întîi, aniversarea a șaizeci de ani de viață ai lui Romain Rolland ; prietenii-rollandiști iau inițiativa unui volum omagial : *Liber Amicomon Romain Rolland* și Georges Duhamel îl invită să colaboreze. „Mi-am spălat fața și mîinile, și am trăit una din zilele și nopțile rare ale vieții mele, scriind mărturisirea *Les trois phases de mon Romain Rolland*" [2], care punctează însemnătatea operei și a prieteniei cu marele scriitor francez, în apariția noului Gorki al Balcanilor, pe firmamentul literaturii universale.

---

[1] Scrisoare către Romain Rolland, datată 31 ianuarie 1925.
[2] Scrisoare către Romain Rolland, datată 9 iunie 1925.

În toamna aceluiași an, se reîntoarce în patrie, după o absență de aproape zece ani. Pregătirea acestei călătorii, traducerea lui *Moș Anghel* în limba română [1] și scrierea volumului *Trecut și Viitor*, debutul său ca scriitor român, îl absorb pe de-a-ntregul.

Primul volum *Haiducii (Présentation des Haidoucs)* apare la sfîrșitul lui iulie 1925. Romain Rolland se grăbește să-i împărtășească entuziasmul și prețuirea într-o scrisoare [2], pe care o reproducem integral, pentru frumusețea și justețea adevărurilor din cuprinsul ei :

„*Cu toate că* haiducii sînt departe de noi, cei din Occident, (să urmărești cu răbdare, pînă la sfîrșit, fraza mea) ;

cu toate că aceste povestiri ne readuc, în aparență, la romantismul din epoca Misolonghi-ului ;

cu toate că mi-e dor de povestirile despre dumneata însuți, despre viața dumitale, despre prietenii dumitale, pe care le am la inimă, din ziua cînd mi-ai încredințat, odinioară, cîteva relicve ;

cu toate că nu există un «cu toate că» ce ar putea rezista, îți mulțumesc pentru frumosul volum ce mi-ai trimis și care m-a delectat : este o nouă capodoperă, iar dumneata un geniu înnăscut.

Nu aș vrea să-ți sucesc capul, nici să te fac să abuzezi de prodigioasa dumitale virtuozitate, dar, fie că mă înșel sau nu, trebuie să spun ceea ce gîndesc : ești singurul geniu al povestirii, al frumoasei povestiri, al nuvelei, al prozei artistice, pe care-l recunosc în literatura actuală. Dar, caută să uiți toate acestea, ca să-ți păstrezi necontenit felul dumitale puternic, care se desfășoară pentru propria satisfacție și nu pentru gloria literară, care e firavă și bolnăvicioasă.

Volumul acesta e mai bine închegat... Această suită de nuvele cîștigă, tocmai prin faptul că este legată într-un mănunchi (și aceasta e noutatea în cărțile dumitale, unde uneori spicul era mai frumos decît mănunchiul) ; ele formează o puternică unitate, iar finalul *(geneza și replica sa)* e neașteptat (prin logica sa), e o lovitură de geniu, zguduitoare și tragică.

N-ai nevoie «să-ți găsești drumul», cum mi-ai scris pe exemplarul dăruit. Adevăratul mare poet *își urmează* drumul, fără a-și

---

[1] *Moș Anghel* va fi o operă românească. (Scrisoare către Romain Rolland, datată 6 iulie 1925.)

[2] Scrisoare datată 6 august 1925.

da seama că *l-a și găsit*. Dumneata ești pe acest drum. Mergi înainte ! Pentru oamenii de rațiune, și nu pentru creatori, ținta e în afară. Ținta dumitale e în dumneata. Drumul ți se deschide în față și se desfășoară, pe măsură ce-l străbați. «Avanti Istrati !»"

Criticul danez de renume european, *Georg Brandes*, aprecia că „Povestirile lui Adrian Zografi" ne reamintesc de literatura sagaurilor din Islanda. Oricît de ciudat ar părea, la haiducii români ni se dezvăluie o stare de prospețime sufletească și de cruzime mai mare decît la islandezi, ce se trag din vikingii de-acum o mie opt sute de ani" [1].

Georg Brandes era un înfocat admirator al operei brăileanului nostru. „Eu însumi, îi scrie într-o scrisoare (1 august 1925), sînt un fel de haiduc. Numai că, pentru mine, dreptatea și adevărul sînt unul și același lucru". Despre „seria Povestirilor" afirmă că : „într-însa se află esențialul : *flacăra*", iar despre cartea *Haiducii*, o socoate „mai puțin surprinzătoare decît *Chira Chiralina*".

În țara noastră, literatura haiducilor a ocazionat o gamă largă de aprecieri, de la cele mai entuziaste pînă la totala subapreciere :

Nicolae Iorga: E nota lui *Ghiță Cătănuță*, a lui *Radu Anghel* și al lui *Bujor Haiducul*. D. Steinberg, din Șelari, și-ar recunoaște, dacă ar ști franțuzește, editura. Numai că noi am isprăvit o întreagă generație cu N. D. Popescu. Că el învie în Franța, poate fi regretabil pentru gustul francez ; pentru noi, însă, înviatul nu mai prezintă nici un interes. („Ramuri", Craiova, 15 iunie — 1 august 1924.) [2]

E. Lovinescu: Unii compatrioți au văzut în scriitorul brăilean un povestitor de haiduci, crescut în umbra venerabilă a lui N. D. Popescu. Romain Rolland văzuse în el un urmaș autentic al lui Gorki. Asemănări exterioare : nici haiducul național, nici va-

---

[1] *Panait Istrati*, „Social-demokraten", 2 iunie 1926.

[2] Posteritatea îi va ierta lui N. Iorga aceste aprecieri obtuze și vădit pătimașe. Pentru că, tot el, la moartea lui Panait Istrati, a scris acel extraordinar necrolog, unde, căindu-se că l-a ultragiat cîndva, recunoaște că vagabondul brăilean a fost „cu cruzime batjocorit", „aruncat în slăvi, la care nimeni dintre ai noștri nu s-a ridicat", „aprig în luptă, sfidător de opinie publică, părăsitor de țari și răsturnător de lume, cu puterile unui real talent care vrăjea tocmai prin lipsa a ce dă — și a ce strică — acea cultură generală, de care l-a lipsit soarta". („*Neamul românesc*", 18 aprilie 1935) (*n. e.*).

gabondul rus nu constituie elementul esențial al literaturii lui Istrati. Firul legăturii se urcă, mai de grabă, spre povestitorii orientali ai celor *O mie și una de nopți* : literatură de miraculos și de invenție, de aventuri fără preocupări psihologice și etice, literatură ce se îndreaptă spre curiozitatea mereu deșteaptă și mereu nesatisfăcută, fără intenții artistice, literatură modernă, nepăsătoare, pătrunsă de o ataraxie universală, fatalistă deci, clasică oarecum prin mulțumirea de sine, proaspătă totuși prin naivitatea cu care sînt privite întîmplările vieții. (*Istoria literaturii române moderne*, vol. II, editura Ancora — S. Bervenisti, 1926)

Camil Petrescu: S-a spus, cu miere și cu sare în frază, că Panait Istrati ar fi un simplu povestitor de «vieți de haiduci», care a cucerit străinătatea datorită farmecului exotic al subiectelor înseși [...]. Cine judecă însă așa, e un năuc al valorilor, al bogățiilor artei [...] Acestor subiecte stupide, Panait Istrati le-a dat o substanță sensibilă, o plasticitate de o vigoare rareori ajunsă în literatura universală. Anumite fapte și portrete haiducești au căpătat sub pana lui o măreție cu ADEVĂRAT homerică [...] Dar pentru făcut aceste constatări, e timp nesfîrșit, căci opera lui Panait Istrati e sortită multor veacuri, și oamenii viitorului nu-și vor mai închipui, probabil, că așezîndu-se cu ura lor pe un cadavru, acoperă și sufocă o parte din geniul speciei însăși („Gazeta", 19 aprilie 1935).

Perpessicius: Povestitor înnăscut, din marea familie a povestitorilor orientali, așa cum l-a intuit și definit Romain Rolland, în prefața *Kyrei Kyralina*, Panait Istrati se dovedește în cursul întregii lui opere — nicăieri însă cu mai multă pasiune, cu mai multă culoare și cu mai multă spontaneitate ca-n întîiul ciclu, în acele *Povestiri ale lui Adrian Zografi*, sau, pe numele volumelor : *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Haiducii* și *Domnița din Snagov*.

Ciclul acesta, care prefigurează pe cel de-al doilea, a adevăratei Odisei a lui Adrian Zografi, este oarecum călătoria lui imaginară, pe care Panait Istrati o face, în tovărășia eroilor săi, întîi pe drumurile patriarhale ale pămîntului nostru și, după aceea, pe drumurile și somptuoase, și de pierzanie ale Orientului.

În realitate, cînd cauți bine, toată țesătura aceasta de aventuri e rezultatul unei fuziuni dintre cele mai fericite între eposul nostru popular și eposul oriental al celor *O mie și una de nopți*. [...]

A fi înălțat pe eroii cîntecelor noastre bătrînești și din figuri schematizate oarecum, ca niște fresce bizantine ale istoriei noastre sociale, a-i fi promovat în planul epopeilor orientale și homerice, iată ceea ce a izbutit Panait Istrati, iată originalitatea lui în conspectul literaturii noastre naționale.

Eroismul acestor haiduci, ai soartei și ai codrilor, împătimiți de libertate și onoare, chiar cînd e vijelios și năprasnic, păstrează o ținută, o demnitate, o nobleță, pe care o întîlnim numai în marile creațiuni homerice. Vorba lor e cumpănită și aleasă, pentru că-n ea picură înțelepciunea veacurilor. [...]

Literatura lui Panait Istrati este literatura unui suflet, a unei inimi mai curînd, a unei sensibilități, profund umanitare, (...) și din pricina aceasta literatura lui a încălzit inimile cititorilor, prin omenescul întîmplărilor și simplicitatea cu care sînt înfățișate. Mai mult decît celelalte sentimente, ceea ce a ținut Panait Istrati să consemneze în paginile cărților lui — și chiar în cele extraordinare ale haiducilor — sînt bătăile inimii, omenia, bunătatea, spiritul samaritean. Inima este în centrul acestui personal sistem solar al operei lui. („Revista Fundațiilor“, iunie 1942.)

Al. Piru: În *Présentation des Haïdoucs*, haiducii definiți ca „prieteni ai omului liber“ și „justițiari ai nedreptății“ își povestesc fiecare isprăvile (fără să vrea, desigur, autorul uzează de tehnica nuvelei italiene, a *Decameronului*, care e și aceea a *Halimalei*) [...]. Această operă a lui Panait Istrati este comparabilă cu *Hanu Ancuții* de Mihail Sadoveanu, evident scriere mai rafinată artisticește și de un umor ce lipsește scriitorului brăilean. Însă echilibrul povestirii, desfășurarea în cadență dramatică a epicului, exactitatea gesturilor lumii primitive, ceremonia prezentării eroilor, sînt si la Panait Istrati remarcabile. („Viața românească“, februarie 1957.)

Adriano Tilgher: Totul este limpede, totul este simplu în aceste povestiri și, totuși, totul este grav și adînc, totul are accentul serios al destinului și freamătul eternei neliniști umane. Figurile au caracterele realității celei mai precise și totuși răsar dintr-o atmosferă palpabilă de vis. Este epopeea modernă în chip de povestire orală, poporană, avînd drept eroi, vagabonzi însetați de aventuri și doruri ce-i poartă din țară în țară, fără odihnă, hetaire frumoase și senzuale, haiduci inimoși și generoși pe care împilarea puternicilor i-a împins spre munte și pădure, cruzimea

soartei, dorul de-o viață mai bună și simpatia pentru țăran și umil.

Personajele lui Istrati sînt făpturi create de-o fantezie în care simțul tragic al vieții unui Gorki s-a împlinit la vîntul cald, venit dinspre magicul Orient. Un penel sobru și puternic evocă, în trăsături de neuitat, lacurile, bălțile, pădurile, munții și cîmpiile dunărene. („La Cultura", 15 decembrie 1927.)

Henri Barbusse: [...] autor magnific al *Haiducilor și Codin* și al atîtor alte cărți, care au căzut ca niște bolizi în literatura burgheză, este el, Panait Istrati, unul de-ai noștri ? Noi, ceilalți, revoluționari și comuniști, așa l-am socotit totdeauna... Și chiar atunci cînd anumite atitudini ale acestui spirit, de-o independență feroce, sălbatică, erau exploatate împotriva disciplinei revoluționare. [...] Nu-i spus îndeajuns că literatura *Haiducilor* aduce doar un realism simplu, greu și vast, care modelează în chip puternic imaginea compactă a speciei umane. În paginile lor respiră un suflu de reînnoire socială, generat nu atît din cauza calităților sau defectelor ce strălucesc în personajele lui Istrati, uneori epice sub înfățișarea lor aspră. Această tendință social-umanitară se răsfrînge dintr-o luptă pentru ridicarea mulțimii la locul pe care trebuie să-l aibe în destinele sociale. [...]

De-acum încolo, aceste milioane de îngenuncheați și exploatați își cer locul lor în omenire și sînt pe punctul de a-l obține. Dezrobirea va veni de jos, adică din imensul rezervor uman, și pe bună dreptate, pentru că aici este sălașul muncii temeinice și de reîmprospătare a vieții generale.

Aici talentul puternic și încrezător al lui Panait Istrati este *revoluționar*. [...] El simbolizează *echilibru și umanitate*. („L'Humanité", 18 mai 1928).

Louis Guillaume: Într-una din cărțile sale cele mai epice *(Haiducii)*, Istrati ne prezintă, în „Peștera Urșilor", din Valea Întunecată, mai multe tipuri de haiduci, care nu sînt poate decît diferite încarnări ale aceluiași personaj — Panait Istrati — în diferite etape de evoluție. Iau astfel cuvîntul : haiducul egalitar, haiducul individualist și haiducul dezamăgit.

Primul este revoltatul cu suflet generos și pasionat. Al doilea este haiduc numai „pentru haiduci". Iar al treilea n-are nici entuziasmul primului, nici egoismul celui de-al doilea. „Sînt haiduc,

ca să-i apăr pe sclavi. Am îndurat deseori frica. Îmi spuneam : la cîmpie sau în codru, peste tot se află stăpîni care asupresc". [...]

Se află aci, cu siguranță, propriile frămîntări și ezitări ale lui Istrati, dialogul său lăuntric. Și, fără nici o îndoială, filozofia lui Adrian Zografi : să lupți, fără speranță de suces sau recunoștință, pentru dezrobirea totală a Omului. (Méditerranea, ianuarie, 1936).

Monique Jutrin: Istrati se străduiește să re-creeze culoarea locală, pitorescul de altădată, împrumutînd de la baladă decorul, cadrul istoric și miturile sale, insuflînd personajelor frămîntările unui om din secolul XX, concepția autorului despre dreptate și revoltă. *Haiducul* devine astfel un erou tipic istratian : luptător independent, dăruit în mod sălbatic libertății. [...]

În locul personajelor stereotipe ale baladei, el aduce ființe omenești, care, departe de-a fi eroi perfecți, au toate slăbiciunile și contradicțiile umane : „Să umanizez drama, să îndepărtez eroismul umflat peste măsură, să temperez donchișotismul acțiunii, să le acord eroilor partea lor de slăbiciune și scăderi omenești, iată ceea ce am încercat să fac" [1].

În gloata acestor haiduci, rînd pe rînd egoiști și altruiști, Istrati se caută pe sine. Revolta lui, transpusă, hrănită de povestiri fabuloase, de amintiri și lecturi, își găsește încarnarea cea mai vie în haiducul în afara legii (*Cosma*), revoltat (*Irimia*), patriot ca misterioasa *Floarea Codrilor*.

„Apariții din poveste ?" Ele par, mai degrabă, acele gravuri populare care l-au făcut să viseze în copilărie.

Istrati împrumută folclorului, miturile și temele sale ; limbajul său este îmbibat cu expresii de factură populară. Dar, degajîndu-se de cadrul strîmt al folclorului, el transcende aventura haiducă, dîndu-i o dimensiune nouă : sensul tragic al oricărui destin omenesc. Recreînd atmosfera baladei, Istrati își regăsește suflul dramatic. (*Panait Istrati, un chardon deraciné*, Paris, Menper, 1970, p. 190—191).

---

[1] Scrisoare adresată actriței Andrée Ducret (30 noiembrie 1932), căreia îi trimite scenariul de film asupra *Haiducilor*, versiune prescurtată a celui scris, cadru cu cadru, pe cînd se afla în U.R.S.S., circa 120 pagini, rămase la studioul Vufku, din Crimeea. Scenariul trimis actriței Ducret, la cererea ei, trebuia să-l realizeze regizorul Pabst. Nici acesta, nici acela din Crimeea n-au fost transpuse pe ecran. În revista „Film", (ianuarie 1957) Mihu Dragomir a publicat scenariul trimis actriței Ducret.

R o g e r   G r e n i e r : Noţiunea de *haiduc* corespunde nu numai viziunii filozofice şi poetice a lui Istrati asupra lumii şi a societăţii, ci însăşi naturii sale. El era un revoltat care nu suporta nici o oprelişte, ceea ce l-a împins să vagabondeze în spaţiul Mediteranei. A fi un om liber, iată întreaga filozofie a haiducilor. Întîlnim în opera lui tirade perfect libertare. Adică o fundamentală opoziţie faţă de orice opresiune, de tot ceea ce îngrădeşte pe om, împotriva chiar a lui Dumnezeu şi a naturii, împotriva oricăror constrîngeri morale. (*Cahiers romains d'études littéraires*, Bucarest, Univers, nr. 1, 1981)

Încheiem aprecierile critice, cu propria... apreciere a autorului, aflată într-una din paginile confesiunii *Trecut şi Viitor* :

„Eu mă adresez omului pentru care viaţa e o luptă aprigă, din ziua cînd a ieşit de pe băncile şcolii primare, aşa cum s-a întîmplat cu mine, a omului care se zbate în ghearele acestei vieţi şi care caută scăpare. Lupta aceasta e de două ori aprigă, căci ea e dusă, în acelaşi timp, cu legile firii şi cu cele create de om. Împotriva celor dintîi nu putem aproape nimic [...]. Dar iată că mîine năvălesc *Haiducii*. Simţirilor omeneşti de totdeauna li se adaugă revolta de totdeauna a luptătorului pentru dreptate. Patimi oarbe şi năzuinţi conştiente sînt închise în acelaşi cuptor şi arse pînă la topire. Aci, nedreptatea veşnică a omului e luată de piept şi ţintuită în văzul tuturor.

Nu dau problemei nici o soluţie spiţerească, nu consfinţesc nici o metodă în dauna alteia, căci, pentru mine, nedreptatea veşnică a omului nu e o şaradă pe care o rezolvi petrecînd, dar consfinţesc, în schimb lupta eternă a fiinţei umane cu semenul său, născut lup".

R e p e r e   b i b l i o g r a f i c e : Din povestirile lui Adrian Zografi : Haiducii, Bucureşti, editura Cugetarea, f.a. (Traducere de I. Neagu-Negulescu) ; *Haiducii (Povestirile lui Adrian Zografi)*, Bucureşti, editura Vremea, 1943. (Traducere de Alexandru Talex) ; *Opere alese* III ; *Prezentarea Haiducilor*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, ediţie bilingvă. (Traducere de Eugen Barbu. Note de Al. Oprea) ; *Prezentarea Haiducilor, Domniţa din Snagov*, Bucureşti, Editura pentru literatură 1969, colecţia „Biblioteca pentru toţi". (Traducere de Eugen Barbu) ; *Haiducii, Domniţa din Sna-*

gov, Bucureşti, editura Militară, 1971, colecţia „Columna“. (Traducere de Eugen Barbu.)

Ediţii originale şi reeditări în Franţa : Les Haidoucs. I. Présentation des Haidoucs (Les récits d'Adrien Zograffi), Paris, éditions Rieder, 1926, col. „Prosateurs français contemporains“ ; *Présentation des Haïdoucs*, în vol. *Oeuvres de Panaït Istrati I. Les récits d'Adrien Zograffi*, Paris, Gallimard, 1968 şi 1978 ; *Les Haïdoucs* Paris, Gallimard, 1983, col. „Folio“.

DOMNIȚA DIN SNAGOV

Este cartea care încheie epopeea *Haiducilor* și, în același timp, „Povestirile lui Adrian Zografi". A fost scrisă după înapoierea din România, în toamna anului 1925, apărînd în librării în luna iunie 1926.

După cum o și mărturisește, *Domnița din Snagov* a fost scrisă „cu puțină tragere de inimă", cu multă revoltă și amărăciune, din cauza celor văzute în patrie : dezmățul partidelor care considerau țara ca pe o moșie și o exploatau fără milă ; agresivitatea Siguranței care-l urmărea pas cu pas și îl șicana, asmuțind împotriva lui bandele huliganice ; atacurile lui N. Iorga și Al. Cazaban care îi contestau orice valoare literară, considerîndu-l o „invenție a librăriei franceze". Sînt celebre și ilustrative cuvintele lui Nichifor Crainic : „Te-am primit cu flori, te vom urmări, cu degetul pe trăgaci !"

„Cu degetul pe trăgaci" a fost urmărit, pînă în clipa cînd a închis ochii și chiar după aceea...

Ediția originală a *Domniței din Snagov* are o prefață în care Panait Istrati explică cititorului francez pentru ce a scurtat epopeea *Haiducilor* — prefață care va înteți atacurile împotriva autorului ; cartea va fi confiscată etc. O amintire personală : în anul 1937, am tradus această carte, inclusiv prefața, editată la „Cartea românească". Și mă hiritiseam de această reparație morală adusă memoriei lui Panait. Cînd, într-o zi, un Moș Teacă, intrînd în librăria editurii, răsfoiește cartea, vede prefața și începe să urle cu iataganul în mînă... Au fost strînse toate exemplarele nevîndute, s-a tăiat cu foarfeca, prefața, s-a lipit locul „operației" și au fost puse din nou în vînzare. Dar, să nu ne mai reamintim și altele...

Această „prefață", pe care o reproducem mai jos, explică cititorului, în posteritate, nu numai afirmația lui Panait Istrati că a

scris *Domnița din Snogav* „cu puțină tragere de inimă", dar și de ce a fost trecută în epocă sub tăcere :

„*Domnița din Snagov* trebuia să fie penultimul volum al *Haiducilor* și al «Povestirilor lui Adrian Zografi». O altă lucrare, *Groza*, trebuia să fie ultimul volum, potrivit planului meu. Aveam chiar intenția să le tipăresc împreună, cînd un «accident» mi-a răsturnat sfîrșitul firesc al *Haiducilor*.

Acest «accident»trebuie să-l *dezvălui* cititorilor mei francezi Iată-l :

După o absență de zece ani, m-am dus să-mi revăd țara mea, în vara anului 1925, devenită «România Mare», cu concursul Franței, ajutată ea însăși de alte națiuni nobile și generoase. Ceea ce am văzut, am aflat și am simțit acolo, în timpul celor două luni, m-a convins că băteam apa-n piuă. Într-adevăr, în timp ce mă străduiam să evoc ororile turcilor și grecilor din vremea ocupației turcești, guvernul român extermina cu o cruzime, cu o ferocitate medievală, populația acestei «Românii Mari», care nu mai era acum *ocupată* de nimeni. Povestirile mele cu violuri și masacre, de-acum o sută de ani, pălesc în fața împușcăturilor de copii, bătrîni, femei și sugari, pe care ofițerii armatei noastre — declarați «eroi» în Senatul român — îi urmăreau și-i doborau de-a lungul cîmpurilor.

Mă înapoiai în Franța, cu sufletul la pămînt, dar îmi spuneam : voi dezvălui în fața Occidentului crimele de lez-umanitate ale călăilor poporului român ! Mă jurasem să nu mai mă gîndesc la artă, pînă ce nu voi răzbuna victimele care strigau din mormîntul lor : *Înaintea artei, un pic de milă și pentru noi !*

Am găsit un sprijin binevoitor, la cîteva ziare de mîna a doua și pe lîngă *Liga Drepturilor Omului* ; am scris două sau trei articole și am luat cuvîntul, într-o seară, în «Salle dés Sociétés Savantes»[1]. Și-atît ! Dar nu făcusem decît să ating, în treacăt, oro-

[1] În ziarul „Paris-Soir" (1 noiembrie 1925) apare articolul *La Roumanie sanglante. Une lettre édifiante de Panaït Istrati, de retour de Bucarest*, care relatează peripețiile acestei „reveniri în patrie", denunțînd totodată prigoana și atrocitățile brătieniste. Iar în „Le Quotidien" (13—14 decembrie 1925) se relatează despre mitingul „Ligii drepturilor Omului", la „Salle des Sociétés Savantes". Ziarul reproduce în extenso cuvîntarea lui Panait Istrati, cu aprecierea că scriitorul nostru „nu și-a înghițit cuvintele, arătînd guvernelor și popoarelor din Occident, cît și oligarhiei brătieniste, care sînt faptele".

rile, iar persoanele avertizate — care știau ce documentație enormă voiam să dau «marii prese» — mi-au spus că «marea presă» ar dori, în locul mărfii mele, «fapte mai importante» [1].

Atunci, dragostea pentru opera mea scăzu, prescurtai ceea ce aveam de spus asupra trecutului și mărturisesc că am scris *Domnița din Snagov*, cu puțină tragere de inimă.

Dealtfel, la ce mi-ar servi elanul ? Ca să-mi înveselesc cititorii ? Nu sînt făcut pentru una ca asta. Să-i înduioșez ! ? Da ! e ceea ce-mi place ; dar văd că Occidentul se înduioșează mai lesne de colierele de perle și «superbii solitari», pe care americancele bogate le rătăcesc prin localurile de noapte din Montmartre ; de bărbați care își stîlcesc fața pentru o sută de mii de franci pe minut și, în sfîrșit, de tot ce nu tulbură siesta stăpînilor acestei lumi.

Iată ce aveam de spus.

Și-acum, dacă unii cititori nu mai vor să mă urmeze, vreau să se știe că nu le cer să mă hrănească și că nu-mi face sînge rău dacă mă vor părăsi.

Ziarele „Galații noi" (19 septembrie 1926) și „Viitorul" (3 octombrie 1926) atacă violent „prefața", acoperind cu insulte grosolane pe autor („apostolul greco-bulgar al umanitarismului", „șarlatan", „mizerabil" etc.), cerînd confiscarea cărții și interzicerea de a-l mai lăsa să revină în țară.

Critica noastră literară a primit favorabil *Domnița din Snagov*, în ciuda unor aprecieri în care patima politică pune stavilă adevărului. Vom reda, cîteva dintre cele mai „la obiect" și care apreciază această carte pentru valoarea ei literară și umană.

Șerban Cioculescu: *Domnița din Snagov* nu este la nivelul celorlalte opere ale lui Panait Istrati.

Această Floricică, soață a lui Cosma, tînără dar contemporană și cu Jianu și cu Cuza (Alexandru Ioan), haiducă și castelană, făuritoare a „Unirii principatelor", eroică și martiră, ține de domeniul fanteziei. Romanul pretinde a resuscita începuturile noastre istorice (de Stat), pe eșafodajul acesta fragil. Fantezia, legitimă în domeniul ei, nu trăiește decît pe un plan propriu ; legătura ei cu realitatea nu este decît promiscuitate. [...]

---

[1] Ziarul „L'Humanité" publică *un protest*, în legătură cu fărădelegile denunțate la miting.

Domnița din Snagov epuizează temele haiducești și lasă o impresie de oboseală. Scene frumoase nu lipsesc, dar un roman este un tot și sub acest unghi opera se destramă.

Panait Istrati rămîne mare, desigur. Măiestria sa, cel puțin cea actuală, dacă e contestată trimitem pe detractori, fără supărare, la *Une nuit dans les marais* din acest an, care atestă calitățile sale fără pereche de povestitor și, prin aceasta, de creator român. („Viața literară", 2 octombrie 1926.)

P o m p i l i u C o n s t a n t i n e s c u : Căutînd a-l degrada, unii i-au găsit filiația în literatura fasciculară a lui N. D. Popescu ; haiducii exaltați în proza lui Istrati n-au nimic comun cu senzaționalul plat al popularului și fals prezumtivului său înaintaș ; generoși, pitorești, simbolici, prin atitudine eroică, ei țîșnesc dintr-o imaginație iritată de carbonar (ne gîndim mai ales la facticea pînă la contrafacere *(Domnița din Snagov)*, dar se agită în același cadru de basm și furie, cu o cruzime a tonurilor îndulcită de fantezie, demonul constructiv al acestui talentat povestitor" („Viața literară", 3 martie 1938).

C a m i l B a l t a z a r : *Domnița din Snagov* e cea mai aleasă și mai cuceritoare dintre povestirile lui Adrian Zografi. Sufletul zbuciumat și pururea răzvrătit al marelui cutreierător de țări și cunoscător de oameni, iubitor de dreptate socială și profet justițiar, a ridicat în această carte la rang de eroi o serie de haiduci populari, povestindu-ne cu o mare putere de evocare isprăvile lor patriotice. [...] Căci e vorba de Floarea Codrilor, femeia-haiduc, o fostă păstoriță de la Lipia, din încîntătorul ținut al Snagovului. [...]

Din cuibul ei de la Snagov, lîngă vestitul codru al Vlăsiei, ea duce o viață dublă. Era căpitanul care colinda, cu ceata ei, ținuturile și straturile de jos, fiind mereu gata de frăție și milă pentru iobagi, pedepsind pe cei ticăloși și hrăpăreți. În același timp, castelul de la Snagov era o oază de dragoste, dar aceste abateri amoroase nu împiedicau pe agera domniță să conducă cu strășnicie și abilitate treburile politice. Ea năzuia să facă din Cuza, pe atunci prefect de Galați, primul domnitor al României noi. Floarea Codrilor începu lupta pe două tărîmuri deodată : jos, creînd o mișcare populară de reazim ; sus, demascînd cruzimea boierească și rechiziționînd toate energiile prielnice cauzei naționale. [...].

Panait Istrati a pus în evocarea asta, cu iz istoric, a aducerii lui Cuza la putere, un mare talent de pictor de epocă. Rîvna haidu-

cilor, cu tot pitorescul și frumusețea vieții pe care o duc, ne este adusă plastic înaintea ochilor, cu un meșteșug de autentic romancier. Viața domniței urmărită de potere, care se îmbolnăvește de tuberculoză în adăposturile umede unde este silită să se ascundă, este, de asemeni, descrisă cu o mare delicatețǎ de condei. Exotismul acestei povestiri, în care haiducii slujesc o cauză românească, cadru fabulos de povestire orientală, în care dezmățul erotic se amestecă cu un suflu de eroism, ni se par verosimile și fermecătoare, sub condeiul colorat, pipărat și inepuizabil în fantezie a celui ce-a fost Panait Istrati. („Adevărul", 22 decembrie 1937.)

Al. Piru: Oricum, din punct de vedere etic și chiar psihologic, literatura haiducească a lui Panait Istrati este superioară producției naționale (N. D. Popescu, Panait Macri) picarești. [...]

Ciclul se încheie cu *Domnița de Snagov*, operă compusă — după propria mărturisire a autorului — fără entuziasm. Desigur, romanul are o tendință, îi lipsește însă situarea în loc și timp, veridicitatea caracterelor și credibilitatea faptelor. [...]

Sfîrșitul trist contrazice tehnica *romanului picarest* și a romanului de aventuri în genere, unde eroii înving întotdeauna și ideea de bine sau de dreptate triumfă. [...] Într-un cuvînt, *Domnița de Snagov* e o scriere schematică, sub toate raporturile, hibridă (roman istoric ? roman social ? roman de aventuri ?), fără substanță. („Viața românească", februarie 1957.)

Teodor Vârgolici: Panait Istrati a fost atras întîi de figurile eroilor populari, ale haiducilor. Povestiri ca cele din *Haiducii*, *Domnița din Snagov*, *Cosma* și altele aduc elogiul vieții de libertate și jertfă a celor înfrățiți cu codrul și munții, pentru a pedepsi pe asupritori și a-i ajuta pe asupriți. [...] Sufletul lui învolburat îl poartă acolo unde e nevoie de dreptate, unde răsună un strigăt de ajutor. [...] În povestirile sale, zugrăvind figurile haiducilor, Panait dezvăluia, în mod indirect, realitățile tragice din societatea timpului său, descriind lupta celor umili și mulți, cu puținii puternici ai vremurilor. Inima și scrisul său erau închinate acestor oameni pentru care viața era o luptă aprigă. („Tînărul scriitor", 2 februarie 1957)

Romain Rolland: Am citit cu o caldă simpatie noua dumitale carte. Mai întîi, țin să-ți spun cît de mult iubesc „Introducerea" [1]. Ea singură valorează cît întregul volum. În cuprinsul ei

[1] E vorba de „Prefața" cărții *Domnița din Snagov* (*n. e.*).

se află Istrati al nostru, intact și ireductibil. Rămîi ceea ce ești și continuă să ții la distanță canalia literară, disprețuind-o. Ea nu-i obișnuită cu un atare limbaj.

În ansamblul cărții, multe personaje tulburătoare, antrenante. Începutul este poetic, cel mai evocator. Nu pot să-ți ascund că nimic din această carte nu-mi pare egal cu nuvelele dumitale de pînă acum! Este dificil de realizat acest amestec de istorie (din cea mai modernă) cu povestea de legendă; ceea ce-ți lasă o impresie incertă — puțin hibridă — pentru că istoria, interesînd spiritul nostru, micșorează căldura emoției.

În ce privește povestirea propriu-zisă, principala ei scădere se datorește, după mine, temperamentului dumitale: ai privit pe frumoasa haiducă, prea mult cu ochi de îndrăgostit (precizez: de îndrăgostit, nu de amant — două noțiuni diferite).

Ai „idealizat-o" prea mult. Umbrele sînt retrase pe planul doi. Ea nu are căldura și firescul *Chirei* și a neuitatei sale mame. Dar poate că, făcînd parte intrinsecă din romancero-ul românesc, ți-a fost imposibil s-o dezromanizezi.

Oricum, această carte nu este mai puțin importantă în ansamblul operei dumitale. Îți face cinste, ceea ce mă bucură, împreună cu dumneata. *(Scrisoare datată 18 iulie 1926).*

Jacques Brenner: Panait Istrati dă cuvînt personajelor și prin gura lor repetă ceea ce a auzit în tinerețe. Sau intră în scenă, sub numele lui Adrian Zografi și relatează experiența vieții lui de vagabond. Se disting, astfel, două filoane în operă: 1. evocarea trecutului, în povestiri eroice, în tradiția *O mie și una de nopți* și 2. povestiri contemporane, autobiografice, care aparțin tradiției picarești.

Niciodată Istrati nu se ferește să brodeze. Se poate chiar spune că opera sa este o succesiune de broderii, pe teme ce-i sînt esențiale. [...] Legenda și adevărul nu pot fi disociate de Istrati. („Le Nouvel Observateur", 13 ianuarie 1969).

Repere bibliografice: Domnița din Snagov, București, editura Cartea românească, 1939. (Traducere de Alexandru Talex); *Opere alese IV. Povestirile lui Adrian Zografi*, ediție bilingvă, București, Editura pentru literatură, 1967. (Traducere de Eugen Barbu. Note de Al. Oprea.)

Ediții originale și reeditări în Franța: Les récits d'Adrien Zograffi, Les Haïdoucs II. *Domnitza de Snagov*, Paris, Editions Rie-

der, col. „Prosateurs français contemporains“, 1926 ; *Les récits d'Adrien Zograffi. Les Haïdoucs II. Domnitza de Snagov*, Paris, Ferenczi et fils éditeurs, 1934, col. „Le livre moderne illustré“ (Bois en coleurs : Valentin Campion) ; *Domnitza de Snagov*, în vol. *Oeuvres de Panaït Istrati I. Les récits d'Adrien Zograffi*, Paris, Gallimard, 1968 şi 1978 ; *Domnitza de Snagov*, Paris, Gallimard, 1983, col. „Folio“.

ADOLESCENȚA LUI ADRIAN ZOGRAFI

MIHAIL

La începutul lui mai 1927, Panait Istrati se retrage la Hautil-sur-Triel, cu hotărîrea de-a scrie *Mihail*. În realitate, el nu trebuia decît să refacă prima versiune, aflată în manuscrisul realizat tot aici, în vara lui 1922. Starea lui sufletească nu mai avea „tinerețea“ de-acum cinci ani, cînd, deși în mizerie, reușise să treacă examenul în fața lui Romain Rolland. Măcinat de mari necazuri intime, de tuberculoză și de lîncezeala vieții în Occident, se consideră un om sfîrșit, golit de „mai bunul“ din sine : „Totul îmi pare zadarnic, inutil : dragostea, prietenia, arta, viața. Un teribil «La ce bun ?» îmi flutură neîncetat pe buze. Nu mai am decît o dorință : să mă întorc la Brăila, să-mi culc obrazul pe mormîntul mamei și să ascult vorba lui moș Dumitru... Ah ! bietul meu Mihail !“[1].

Dar vitalitatea lui excepțională îi dă mîna de ajutor ca să-și recapete echilibrul, pentru a putea sta drept în uraganul vieții. Din nou, opera lui Romain Rolland îi pansează răni nevăzute : „Cartea dumitale *Mamă și Fiu* îmi aduce marea îmbărbătare, ca odinioară *Jean-Christophe* și *Viețile eroice*“.

Se refugiază la Les Houches, în Savoia de Sus, unde, după șase săptămîni (la sfîrșitul lui iulie 1927), manuscrisul *Mihail* e gata.

Un scurt dialog epistolar, în jurul lui *Mihail*, se înfiripă — și în care sînt date în vileag stări sufletești și aprecieri, cu profit pentru cititor și cercetătorul literar.

Panait Istrati : „Mihail a ieșit, așa cum *a fost*. Dintre toate cărțile mele, îmi este cea mai dragă. La ultima pagină, am izbucnit în plîns, încredințat că se va găsi mîine, circulînd, în mijlocul unei

---

[1] Scrisoare către Romain Rolland, datată 10 mai 1927.

lumi unde nu va fi întîmpinat de o sută de cititori care să-l iubească.

Eu știu, astăzi, ce cere lumea de la un «romancier» : în nici un caz cărți ca *Mihail!* Am dedicat-o sufletului aceluia care mă va ierta că am vorbit despre el în public.

Ah! cît de ușor mi-ar fi fost să fac un roman «emoționant». Cred că am făcut dovada, că încă mă țin curelele... Nu! Nici nu mi-a trecut prin gînd s-o fac. M-am supus unui ordin lăuntric, pur și simplu.

Și totuși, ce trist e pentru noi că ne aflăm de-a valma printre *meseriașii condeiului*. Lucrînd aici, m-am gîndit mult la dumneata! [...] Nu, nu! canalia de viață nu merită lacrimile noastre. [...]

Uneori mă sperii cu calmul dumitale, asemănător celui care l-a ucis pe Mihail, deși era ritmul vieții sale" [1].

R o m a i n R o l l a n d : „Salut cu bucurie reînvierea lui Mihail pe acest pămînt! Trebuia! Îmi dau seama că nu l-ai evocat pentru «cititorii» de azi. Nici un fel de iluzii cu cititorii! Fie că te admiră sau te defăimează, totul nu-i pentru ei decît ca să treacă timpul. Dar se zice — și eu sînt sigur — că, mai devreme sau mai tîrziu, aici sau mai departe, cartea sfîrșește prin a ajunge în mîna unei ființe omenești sau două, pentru care litera tiparului va fi ceva viu, ceva care merită să fie iubit. *Mihail* al d-tale va atinge, atunci, alți Mihail și Panait. D-ta n-o să ai habar, poate vei fi chiar mort, atunci. Dar vei fi transmis comoara d-tale de simțire celor demni s-o păstreze.

Și apoi, se află o altă rațiune care ne constrînge să scriem : ceva mai puternic, venind din străfundurile noastre. Noi muncim, cu fiece zi. Și vrem să salvăm ceea ce-i mai de preț în gîndirea și dragostea noastră. Și numai scrisul îl poate salva. Dar noi înșine încă nu posedăm în întregime, ceea ce am turnat în tiparul scriiturii. Pînă-n clipa aceea, acel «ceva» ne scapă, pierzîndu-se în ceața sufletului nostru. Îndată ce l-am așternut pe hîrtie, el devine real ; dar tot ne scapă, pentru că ne părăsește, trăiește în afara noastră, s-a eliberat, deși avem simțămîntul că l-am salvat din hăul din noi, care-l adăsta. E asemenea copilului care se desprinde din carnea mamei. Se va lipsi de ea, o va uita. Dar ți-e drag și ești fericit că vei fi uitat. Să trăiască el, în nici un caz noi" [2].

---

[1] Scrisoare către Romain Rolland, datată 27 iulie 1927.
[2] Scrisoare către Panait Istrati, datată 1 august 1927.

Şi tot Romain Rolland este acela care revine asupra calităţilor evocării lui *Mihail :* „Am recitit *Mihail.* Ce torent arzător. Te deosebeşti de toţi cei care scriu în prezent, mai ales prin *temperatura interioară.* Şi nu numai în Occident, ci chiar în Rusia şi Orient. Dacă vei izbuti să concentrezi acest foc lăuntric, în cît mai puţin spaţiu, eliminînd superfluul (valul de vorbe), apoi violenţa torentului clocotitor va arunca totul în aer. Nimeni şi nimic nu-i va putea rezista.

Recitind Mihail mi s-a părut că «artistul» din dumneata a făcut mari progrese. Punerea în valoare a episoadelor a dublat efortul“ [1].

În ciuda pesimismului autorului, *Mihail* s-a bucurat de-o caldă primire în presa timpului. Desigur, cartea are unele puncte slabe şi ele n-au fost trecute cu vederea :

P e r p e s s i c i u s : Sensibilitate vie, incandescentă, cum însuşi o spune, inimă nedormită, însetată după alte inimi frăţeşti, Panait Istrati a voit să facă, în *Mihail,* elogiul prieteniei, al conjuncţiunii sufleteşti ce i se părea cu putinţă la vîrsta aceea a adolescenţei, dar dovedită, cu timpul şi din nefericire, iluzorie. Căci penultima sa carte [2] adaugă amărăciunilor îndurate, cu seninătate altminteri, pe Mediterana şi dezamăgirea unui Mihail cu totul schimbat şi înstrăinat de sufletul lui.

Pornit din atît de nobile sentimente, *Mihail* păcătuieşte tocmai prin excesul de comentarii, sau cu înseşi cuvintele lui Istrati : „*Mihail* a pledat prost marea cauză a prieteniei“. Ceea ce nu înseamnă, totuşi, că de îndată ce părăseşte comentariul, însăşi această carte inegală nu se ridică la nivelul celor mai bune din cărţile lui. Dacă nu este, cu strălucire nici convingere, romanul prieteniei, *Mihail* este, în schimb, romanul Brăilei din vremea destul de îndepărtată, a războiului ruso-japonez de la 1904. Şi ori de cîte ori a vorbit de Brăila, fie în povestirile lui, fie în autobiografia sa, la fel cu antologicul Anteu, Panait Istrati şi-a simţit puterile înoite. (*Revista Fundaţilor Regale,* iunie 1942).

P h i l i p e N e e l : „O prietenie de acest gen este, fără îndoială, apanajul sufletelor de elită. [...] Prietenie fecundă, salvatoare. [...] Mihail este rus şi pentru a înţelege ceea ce ne aduce nou această povestire, în personalitatea lui Istrati, am putea-o categorisi : „Primă întîlnire cu sufletul slav“. [...] Această evoluţie a lui Panait

---

[1] Scrisoare către Panait Istrati, datată 21 decembrie 1927.
[2] *În lumea Mediteranei — răsărit de soare (n. e.).*

Istrati, această participare a sufletului său mediteranean la neliniştea slavă au de ce să ne surprindă. Faţetele talentului său sînt seducătoare. („*Le Figaro*", 15 octombrie 1927.)

A d r i a n o T i l g h e r : Inferior mijloacelor sale se arată Istrati cînd e vorba să adîncească suflete închise şi singuratice, devorate de patimi lăuntrice (*Mihail*). („La Cultura" , Roma, 15 decembrie 1927.)

E d m o n d v a n d e r C a m m e n : Contrar concepţiei carteziene, autorul povestirilor lui Adrian Zografi nu plasează pasiunile sub dubla influenţă a voinţei şi raţiunii. Pentru el, viaţa afectivă îi scoate la iveală şi mai mult gustul aventurii, fără a părăsi o clipă un idealism şi o intensitate de viaţă ce ne farmecă, de la un capăt la altul al cărţilor sale. [...] Neputinţa personajelor de-a evada din ele însele, poate părea aci ca o slăbiciune, ca o lipsă de resurse sentimentale. Ea nu-i decît aparentă şi se traduce, dealtfel, printr-o chestiune de demnitate. „Demnitatea" este latura cea mai pură a personalităţii noastre şi ar însemna să fii nebun, ca s-o risipeşti în orice clipă. [...]

Nimic nu se pierde în hotarele prieteniei. Adrian şi Mihail se află deodată în faţa unui orizont nou, privit de pe culmea unui munte şi iată-l în gura mare, strigătul victoriei : „Nici vorbă de moarte ! Viaţa !... Căci alergăm împreună pe acelaşi drum". Viaţa ? Ce roman, totuşi". („7 Arts", Bruxelles, 18 decembrie 1927).

R e p e r e b i b l i o g r a f i c e : *Mihail*, Bucureşti, editura Cartea românească, 1939. (Traducere de Alexandru Talex) ; *Opere alese* V. *Codin, Mihail*, Bucureşti, Editura Minerva, 1970. (Traducere de Eugen Barbu.)

Ediţii originale şi reeditări în Franţa : *Adolescence d'Adrian Zograffi : Mikhaïl*, Paris, Editions Rieder, 1927, *Oeuvres de Panaït Istrati* II. *La jeunesse d'Adrian Zograffi. Codin, Mikhaïl, Mes Départs, Le Pécheur d'éponges,* Paris, Gallimard, 1968 şi 1978.

NERANŢULA

În vara anului 1927, Panait Istrati aşternea pe hîrtie — în subsolul magazinului lui Gheorghe Ionescu, de la Paris — povestea dramatică a micuţei sacagiţe din Brăila. Simplă povestire auzită de la vreunul din cei întîlniţi pe drumurile sale sau retrăirea unei „fantome" a propriei sale copilării. O şi spune, dealtfel, singur : „Simt nevoia să te retrăiesc, copilărie, căci moartea se apropie şi abia ieri eram copil". Iar într-o scrisoare către Rolland [1], şopteşte aceste cuvinte, strîns în chinga duioaselor aduceri-aminte, sfîşietoare sau incendiate de lumină : „Ce lucruri neasemuite, de-acum treizeci de ani, încredinţez acum hîrtiei, pentru «Editions de France» !"

Şase luni de tandră trăire în trecut, dansînd, poate, Neranţula, va încredinţa hîrtiei povestea inimii şi a vieţii, a visului hrănit din toate fibrele, nebuneşte, desfrunzit de realitatea hîdă a oamenilor. Refrenul Neranţulei, care devine obsesie pentru autorul cărţii, şi-l propagă celor din jur...

„Cînd l-am cunoscut prima dată — povesteşte publicistul francez Jean Texcier, într-un articol [2] — Panait Istrati se afla cocoţat într-un copac imens. Fără să se teamă de vîntul care-l legăna, el cînta în gura mare :

Neranţula fundoti, Neranţula, mu condi !"

Iar pe fetiţa redactorului-şef de la „Les Nouvelles Littèraires" — Frédéric Léfèvre — el o învaţă acest cîntec, pe care-l fredonează împreună şi de bucurie consemnează «evenimentul» într-o dedicaţie : „Micuţei Riquette Léfèvre, pentru că a ştiut să rostească refrenul *Neranţula fundoti,* îndată ce m-a auzit cîntîndu-l, dînd

[1] Datată 10 iunie 1926.
[2] „La Revue anarchiste", februarie 1926.

astfel, la cei șase anișori ai ei, cea mai categorică dezmințire doctților de la «Editions de France»".

Citind *Nerantula*, simți cum Panait Istrati se integrează, încetul cu încetul, meandrelor povestirii... că Marco devine alter-ego-ul său. Dealtfel, însăși „prezentarea" pe care Apostolis Montastirioty o face cărții, te îndeamnă să-i anticipezi prezența vie, de necontestat : un Panait Istrati sfîșiat de-o „tulburare amară", șoptindu-și cuvinte-dialog cu fantoma unei „lumi îndepărtate, dispărute" ; refrenul unui cîntec-obsesie, care-i reînvie în amintire „treptele" necruțătoare ale vieții, urcate în tovărășia „marelui vis" și a desfrunzirii lui, simbolizate în acel cumplit *Aman, more !* care semnifică „strigătul nostru în fața soartei ce atîrnă deasupra dumnezeilor și a oamenilor..."

Nerantula apare în librării la sfîrșitul anului 1927, cu titlul *Le Refrain de la Fosse (Refrenul șanțului)*, în urma hotărîrii editorului, care-l alesese pe motivul că ar fi mai... comercial ! Panait Istrati protestează, sub forma unui „avertisment" către cititor, care însoțește volumul. Iată-l : „Titlul acestui roman este *Nerantula* și doresc să fie restabilit într-o zi, în ediția definitivă. *Refrenul șanțului* a trebuit să-l născocesc, în pripă ; el nu este un titlu ales de mine. Mi-a fost impus cu motivația sinceră că «nici un cititor n-ar fi putut reține cuvîntul *Nerantula*, atît de simplu. Cît e de trist ! — P.I."

„Editura Grasset" repune în drepturi, la edițiile imediat următoare, titlul *Nerantula*. Dealtfel, traducerile din străinătate au păstrat numai acest titlu.

În România, *Nerantula* apare în 1930, într-o traducere care ofensează poezia acestei cărți, socotită tot de Rolland „admirabilă (mai ales tot ce-i povestire)".

Romain Rolland este revoltat de hotărîrea editorului, care i-a impus un titlu necorespunzător : „Ce stupizenie din partea editorului, de-a fi respins titlul *Nerantula !* Ce nume delicios, de floare și fruct ! Ți se topește în gură. Gestul n-are nici măcar o scuză, căci însuși exotismul titlului ar fi fost o atracție. Nu ! Francezii nu sînt atît de proști ca «Les Editions de France» ! «Avertismentul» d-tale era necesar. Doresc ca frumoasa d-tale povestire să-și spele, cît mai curînd, de pe față, masca impusă de acei filistini, printr-un titlu jalnic, à la Kuprin" [1].

Nerantula s-a bucurat de o caldă primire, atît la noi, cît și în Franța sau în alte țări din lume.

---

[1] Scrisoare datată 16 iunie 1927.

Alexandru Phillippide aprecia *Neranțula* ca avînd o putere de sugestie dintre cele mai puternice, în ansamblul operei istratiene :

„Aproape toți eroii lui Panait Istrati, începînd cu autobiograficul Adrian Zografi se pot reduce la un singur tip dominant : omul care tînjește după prietenie, care trăiește pentru prietenie și care vede suprema mulțumire sufletească în găsirea unui suflet bun. În această căutare a prieteniei se subliniază și se topesc toate celelalte sentimente. Chiar și într-o operă atît de plină de erotism, cum este *Neranțula* (și care ca putere de sugestie este poate cea mai puternică), tot sentimentul prieteniei este acela care, pînă la urmă, covîrșește sufletul povestitorului.

«Un prieten pasionat» este ceea ce caută eroii lui Panait Istrati. Marco din *Neranțula* ar vrea să «realizeze o armonie între patima pustiitoare a cărnii și sublima prietenie. Aceasta din urmă înflorește în statornicie și durată, și pentru ea infidelitatea este un nonsens : cu cît sînt mai mulți prieteni, cu atît e mai bine. Carnea dimpotrivă, cînd iubește, este egoistă și nu suferă pe un al treilea, dar în același timp se plictisește și tînjește, cînd i se dă prea mult din aceeași hrană». Și mai departe : În ce privește prietenia supremă, idealul ar fi realizat numai de niște amanți prieteni, dacă bărbatul și femeia ar putea să rămînă prieteni și amanți în același timp ! Eroul istratian este un căutător de imposibil". („Adevărul literar și mistic", 18 aprilie 1937).

În 1931, Panait Istrati a fost oaspetele lui Mihail Sadoveanu și a altor confrați ieșeni. Printre cei prezenți, afectuoasa Otilia Cazimir, căreia îi aparțin rîndurile ce urmează :

„Ne dăduse la toți cîte un exemplar din *Le Refrain de la Fosse*, povestea *Neranțuei*, sacagița de pe ulița grecească a Brăilei.

— Ce-nseamnă «Neranțula» ?

Și Panait ne-a spus povestea veche a *Neranțulei* și ne-a cîntat cîntecul ei :

Kato sto yalo,
Kato sto perighiali...

Înalt și uscat, cu ochelarii în rame groase, negre, cu o șuviță de păr căzută peste frunte, cu nu știu ce artistocratic în ținuta lui, haimanaua străzilor își cînta și își dansa cîntecul copilăriei, cîntecul puilor de grec din mahalalele Brăilei, sărind sprinten peste un șanț imaginar :

Nerantsula fundoti,
Nerantsula mu condi...

Un singur cuvînt, care ar părea nepotrivit oricui nu l-a cunoscut pe Panait Istrati în largul lui, i se potrivea atunci : era drăguț : În ochii triști îi licărea, curată, toată lumina copilăriei". „Însemnări ieșene" martie 1940.)

Perpessicius socotea Nerantula, „însuși poemul Brăilei", în al său *Jurnal de lector* :

„*Nerantula*, odată cu una din cele mai tulburătoare idile — și mă gîndesc la prima parte a cărții — ea este, dimpreună cu cele mai bune pagini din *Mihail*, însuși poemul Brăilei.

Niciodată peisajul acesta dunărean, de un exotism autohton totuși, cu portul, cu vadurile, cu forfota căruțașilor, cu interminabilele cortegii ale salahorilor săltînd pe schela elastică, cu bietele culegătoare de gozuri printre linii, cu ceainăriile și lipoveni cu bărbi à la Tristan Bernand, cum însuși o spune, cu vijeliile și cu ploile de vară dezlănțuite aidoma potopului sau, într-un plan mai feeric, cu explicațiile copiilor în baltă, după mure, dincolo de Corotișca și de tunelul ei de frunze, cu baletul lampioanelor de pepeni și cu lupta înverșunată a zmeelor, — niciodată, toate aceste detalii de viață, de moravuri și de ritual, dictate nu de dragul pitorescului, n-au fost evocate cu mai multă poezie, ca în aceste două cărți ale lui Panait Istrati.

Idila însăși, această iubire împărtășită și funestă a *Nerantulei*, ilustrează, împreună cu *Ciulinii Bărăganului* și cu *Mediterana*, simplicitatea patetică spre care se îndrepta, tot mai mult, scrisul lui Panait Istrati". (*Revista Fundațiilor Regale*, iunie 1942.)

În presa franceză au apărut numeroase comentarii, dintre care îl alegem drept cel mai complet pe al lui Philippe Neel :

„*Nerantula*, în grecește înseamnă mic portocal amar. Un nume — așa cum spune și Rolland — fruct și floare. Delicios și amar. Strălucitor și veninos.

Se află în această carte multe hohote de rîs, joacă de copii, certuri și sărutări, dar, în același timp, sînge și moarte. O întreagă tinerețe trăiește în paginile ei, cu răbufnirile ei de bucurie sau deznădejdii, cu inima sa generoasă, frenetică și naivă.

Niciodată Panait Istrati n-a fost atît de oriental ca în această carte, în care simți adierea — ca un ecou — a *O mie și una de nopți*. Mica sacagiță, care poartă soarele în gălețile ei cu apă, Marco și Epaminonda, chinuiți și fermecați de sărutările Nerantulei, împărțite frățește ; Aurel, schilodul cu inimă mare, numeroasele isprăvi și căderi ce se înnodau pe firul acțiunii, — toate acestea alcătuiesc o lume mai profundă, mai sinceră și mai durabilă decît a noastră. Și dacă rolul scriitorului este de-a căuta omul,

în personajele sale, fără îndoială că soarele oriental l-a ajutat pe Panait Istrati în această direcție. [...]

S-ar putea reproșa, într-o zi, autorului, că nu ne-a prezentat decît vagabonzi și prostituate : Chira, Codin, Anghel bețivul și Epaminonda idiotul. Dar ce valoare mai are bălegarul, cînd dai peste aur. În odaia unde a eșuat Nerantula, se află mult mai multă generozitate, sinceritate și dragoste, decît înapoia zidurilor austere care păzesc o virtute țeapănă.

Istrati se socoate un apostol al năpăstuiților și deznădăjduiților. El a întîlnit, întîmplător, în drumurile sale, oameni simpli, în a căror inimă floarea vieții strălucea minunat. [...] Scrierile lui sînt supape de eliberare a unei inimi sufocate de milă, un ecran pe care se reflectă sufletul său, care freamătă neîncetat. Iar arta lui uimitoare nu-i închegată din subtile căutări, din cuvinte împerecheate, ci de tragismul acestui apel sfîșietor ca și primul strigăt al noului născut care-i însuși apelul vieții". *(Les Nouvelles Littérairres", 15 octombrie 1927.)*

Repere bibliografice : Nerantula, București, editura Eminescu, 1927. (Traducere de Teodor Buzoianu) ; *Nerantula,* București, editura Eminescu, 1972, col. „Romanul de dragoste") (Traducere de Alexandru Talex) ; *Nerantula,* în vol. *Opere alese VI*, ediție bilingvă, București, Editura Minerva, 1974. (Versiuse românească de Eugen Barbu. Ediție și note de Al. Oprea.)

Ediții originale și reeditări în Franța : Le refrain de la Fosse (Nerrantsoula), Paris, Editios Grasset, 1927 ; *Nerrantsoula,* Paris, Les editions de France 1927 și 1934 ; *Nerrantsoula,* în *Oeuvres de Panaït Istrati* IV, Paris, Gallimard, 1970.

PAGINI AUTOBIOGRAFICE

DIRETTISSIMO

Într-o scrisoare, la 22 martie 1923, Panait Istrati istorisește lui Romain Rolland, o pagină dureroasă din biografia lui, petrecută în 1907. Este vorba de prima lui tentativă de a ajunge în Franța, pe mare, via Marsilia :

„Mă strecor, în portul Pireu, pe un vapor al «Mesageriilor Maritime» (Saghalin sau Shagalin), ca să ajung la Marsilia, dar sînt descoperit, făcut de rușine în fața a patru sute de emigranți și aruncat la Neapole. O lună de mizerie neagră, cînd mă culc sub cerul liber și mănînc numai salată timp de șase zile. Văd, în schimb, muzee, Pompei și Herculanum.

Disperat, reușesc să mă strecor pe un vapor german («Hohenzolern, Nordeutscherloyd»), luxos și generos. Sînt descoperit de personalul vasului, ascuns de superiori, hrănit și transportat «diretissimo la Napoli a Alessandria». La despărțire, le las ca amintire bastonul meu: Era tot ce îmi mai rămăsese din naufragiul de la Neapole".

În 1927, la Saint-Raphaël, Panait Istrati așterne pe hîrtie „paginile autobiografice" (*Direttissimo*, care reconstituie episodul de mai sus, și le include în volumul *Mes Départs*, care apare în 1928.)

Recenzînd această carte, în revista „Bruxelles médical" (9 septembrie 1928), Albert Beguin reține doar povestirea *Direttissimo*, apreciată drept „cea mai bună. Povestind peripețiile unui vagabondaj îndrăzneț și dificil, aceste pagini sînt imprimate de-o bună dispoziție plăcută, o viață debordantă, o poftă de a vedea și iubi, care biruiesc, cu zîmbetul pe buze, mizeria și suferința. Povestitorul Istrati nu a scris nimic mai bun pînă acum".

Repere bibliografice: *Direttissimo*, în vol. *La stăpîn*, București, editura Cartea românească, 1940 (Traducere de Alexan-

dru Talex); *Direttissimo*, în *vol. Chira Chiralina și alte povestiri*, București, Editura pentru literatură, 1957. (Traducere de Alexandru Talex) ; în ediția bilingvă : *Opere alese VII. Evadările mele*, București, Editura Minerva, 1983. (Versiune românească de Eugen Barbu. Traducere literară de Vasile Covaci. Ediție, postfață și note de Al. Oprea.)

Ediții originale și reeditări în Franța: *Diretissimo*, în vol. *Mes Départs*, Paris, Librairies Gallimard-N.R.F., 1928 ; *Diretissimo* în vol. *Oeuvres de Panaït Istrati II. La jeunesse d'Adrien Zograffi*, Paris, Gallimard, 1968 și 1978.

CIULINII BĂRĂGANULUI

Într-o pagină autobiografică, Panait Istrati mărturisește că și-a petrecut copilăria, pînă la vîrsta de șapte ani, în cătunul Baldovinești, la bunica Nedelea, în tovărășia lui moș Anghel și moș Dumitru. Și el adaugă, retrăindu-și amintirile :

„Aici am deschis ochii... Îmi place să cred că în clipa cînd am venit pe lume primul meu gest a fost de-a săruta pămîntul. Acolo, în cătunul Baldovineștilor, la îmbucătura Siretului, pămîntul se va fi vîrît, desigur, în mine cu violența dragostei. Pămîntul întreg, cu toate frumusețile lui.

Mai întîi soarele, această minune, mi-a înflăcărat privirea. Afară, pe prispă, moș Dumitru cînta poate din cavalul său de nelipsit, în timp ce Leu, dulăul, fugărea șoarecii, întărîtat de cîntec. Cîțiva nagîți, de prin părțile vecine — fermecători, iscoditori, îndrăzneți ca de-obicei — și-or fi curmat zborul, lovindu-se de geam, întipărindu-mi în ochi privirea lor albastră, cu chemări irezistibile.

Mai tîrziu, cînd am putut să merg sprijinindu-mă de spinarea dulăului, am izbutit să cunosc nemărginirea Bărăganului. Un lucru grozav de nou mi-a săgetat inima aici : la un asfințit de soare, un țăran încovoiat asupra gliei și, lîngă el, un om călare, vociferînd. Din cînd în cînd, în gîrbaci sfichiuia șalele muncitorului...

Din vina pămîntului ! Din cauza lui, cel atît de frumos ! Atunci l-am urît de îndată. Dar poți oare urî pămîntul ? Mai ales la vîrsta cînd începi să-l cunoști, mergînd sprijinit de spinarea unui dulău? Astfel, dragoste și ură, înlănțuite în chip neomenesc în inima mea prea tînără, mă îmbolnăviră, din pricină că nu puteam înțelege. Mai apoi, am înțeles. Dar, dacă aș încerca să explic cum, mi s-ar putea reproșa că sînt un om nesuferit. Devii, se pare, așa ceva, de

îndată ce îți înmoi tocul în sîngele revoltei. Pentru a fi sublimă, arta pretinde lașitate și egoism cu carul sau cere ca artistul să privească, cel puțin, suferința omenească doar ca pe o sursă de inspirație obiectivă. Nu o știam...

Dorința de a hoinări se află cuibărită în sîngele meu, de cînd m-am născut. Mi-amintesc cum, tot pe Bărăgan, la cinci-șase anișori, alergam după ciulini, pierzîndu-mi urma. Cojani călare mă urcau în șa, lîngă ei și mă readuceau acasă, în cătun“ [1]...

În 1925, cu prilejul primei reveniri în patrie, Panait Istrati revede meleagurile copilăriei și deapănă amintiri, scumpe inimii, contemplînd Bărăganul în imensa lui singurătate. În urechi, îi răsună, de asemeni, „geamătul milioanelor de piepturi țărănești, de la un capăt la altul al țării“. Dragoste și ură îi îmbrățișează inima generoasă, încolțindu-i gîndul de-a așterne pe hîrtie povestea ciulinilor care născoceau povești, ce smălțuiesc cu visări și goane aievea, din închipuire, anii minunați ai copilăriei... Dar și povestea ciulinilor-ciocoi care seamănă pe întinsul țării, devenită un bărăgan al nedreptăților sociale, care calcă în picioare frumusețea pămîntului, care înfometează și chinuiesc pe cei ce trudesc pentru rodnicia pămîntului.

În vara lui 1927, retras la Meudon-Val-Fleury, lîngă Paris, Panait Istrati începe să scrie noua sa carte *Ciulinii Bărăganului*, manuscris ce-l va termina în martie 1928, la Kifissia, în Grecia, unde se afla împreună cu Nikos Kazantzakis.

Cartea este dedicată răscoalei țărănești din 1907, celor schingiuiți sau asasinați în lupta pentru pîine și dreptate socială.

Ciulinii Bărăganului este cartea lui Panait Istrati a cărei cotă de popularitate egalează pe aceea a *Chirei Chiralina* și uneori o întrece. Această carte a cunoscut numeroase reeditări în Franța și alte țări ale lumii. (Printre cele mai recente, menționăm în R. P. Chineză, Elveția, Spania, și Ungaria.)

Asociația „Les Pharmaciens Bibliophiles“, de la Paris, a ales și editat, în 1981, *Ciulinii Bărăganului*, în ediția bibliofilă, ilustrată de pictorul timișorean Vasile Pintea. Iar în primăvara anului 1980 postul de radio „France-Culture“ a transmis un serial, în 12 episoade, după *Ciulinii Bărăganului* (dramatizare de Stéphane Frontès), repetat de alte cîteva ori, la cererea radio-ascultătorilor francezi.

Ciulinii Bărăganului a fost transpus și pe ecran, în regia lui Louis Daquin, realizat în colaborare cu cinematografia noastră.

---

[1] Panait Istrati : *Cum am devenit scriitor*, Craiova, Scrisul românesc, 1981, p. 82—83.

Menționăm, de asemeni, dramatizarea de la Radio-București a lui Mircea Veroiu.

Este cartea *Ciulinii Bărăganului* un roman al răscoalei țărănești din 1907 sau doar un poem al pustietăților, hălăduite de ciulini care te îndeamnă la marea aventură a vieții eroice, guvernată de inimă și vise, goană fantastică, singura în stare să ne scape de viața mediocră ? Sau cum o spune însuși autorul : „Și ciulinii nu erau decît vis și îndrăzneală, invitație să schimbi ceea ce ai cu ceea ce nu puteai să ai, fie chiar mai prost. Or, nimic nu-i mai rău decît să putrezești locului, atunci cînd iubești întreg pămîntul."

Personalități ale scrisului, de la noi și de peste hotare, au îmbrățișat în aprecierile lor ambele simboluri ale cărții. Vom reda cîteva din ele, socotite a fi printre cele mai cuprinzătoare.

Ion Roman: Cartea e într-adevăr un poem al Bărăganului, prin mijloacele literare folosite, dar nu un poem al peisajului, ci al mizeriei acelor iobagi ce au rămas iobagi după toate împroprietăririle prin care regimul burghezo-moșieresc soluționa în felul său reforma agrară. Și în această povestire, în care episoadele tragice se succed într-un ritm drăcesc, năucitor, scriitorul recurge la simboluri a căror cheie ne-o oferă el însuși. Ciulinilor, escrescențe vegetale, inutile și otrăvitoare ce acoperă spinarea Bărăganului, le corespunde, în viața socială a României, moșierimea. [...] Dezvăluirea cauzelor răscoalelor, consemnarea participării muncitorimii, respingerea tezei oficiale a instigării și condamnarea încercării de a așeza vina în spinarea arendașilor și în special a celor evrei, dovedesc înțelegerea adîncă a cutremurului care a zguduit societatea românească la 1907.

Ciulinii Bărăganului și *Haiducii* [..] reprezintă cotele cele mai înalte la care a ajuns proza lui Panait Istrati în ceea ce privește reflectarea realităților sociale. „Gazeta literară", 21 iulie 1957.)

Perpessicius: O privire sumară ar putea așeza *Ciulinii Bărăganului* în rîndul acelei literaturi sociale, legată de evenimentul răscoalelor țărănești din 1907. Într-adevăr, eroul autobiografic, pornit în lume, întîi în tovărășia tatălui său și apoi în expediția fantastică a ciulinilor, cunoaște în două rînduri cîte ceva din așezările și injustițiile sociale care au precedat răzmerița de la 1907. Aciuat într-un sat din Vlașca, dinpreună cu tovarășul său de joacă și de expediție, el asistă și chiar participă la sîngeroasele

evenimente care aveau să aducă atîta suferință, iar lor să le schimbe din nou cursul existenții.

Povestirea acestor evenimente ține abia o treime din cuprinsul romanului, unul din cele mai scurte, dar și mai dense ale literaturii noastre, și desigur că nu raportul de cifre e cel care ar putea decide asupra caracterului social sau nu, al povestirei. Deși expeditiv episodul acesta al traiului la Trei Sate și după aceea al represiunii e prezentat în trăsături de un atît de sobru realism și cu un atît de sigur nerv dramatic, că nici siluetele, și cu atît mai mult eroii, nici cuvintele înveninate, nici delirul incendiator sau represiv al mulțimilor nu se uită cu ușurință. Panait Istrati își cunoaște meșteșugul și stăpînește, în aceeași măsură, atît arta basmului oriental, cît și pe aceea a documentului expresiv.

Dar *Ciulinii Bărăganului* nu este un roman social, pentru că Panait Istrati n-a urmărit un studiu al așezărilor agrare și al condițiilor ce aveau să ducă, în mod fatal, la răscoale, așa cum a încercat, într-un plan redus, Duiliu Zamfirescu în *Tănase Scatiu* și au izbutit d-nii Liviu Rebreanu și Cezar Petrescu în romanele lor. *Ciulinii Bărăganului* e un roman simbolic, așa cum sînt mai toate cărțile lui Panait Istrati. Călătorul acesta neobosit, însetat de zări necuprinse, de libertate și de prietenie, închide în povestea ciulinilor alungați din urmă de furia Crivățului însăși povestea sufletelor mînate în lume de puteri supranaturale, însăși povestea vieții lui. Așa cum pentru Odobescu călătoria pe Bărăgan era un prilej de virtuozitate descriptivă, mai mult decît cinegetică, și pentru Panait Istrati este un pretext de poezie simbolică, de confesiune indirectă. Desigur, romanul este înainte de toate întîmplare, și întîmplări sînt nenumărate, umile sau grandioase, în *Ciulinii Bărăganului*. Citiți însă paginile lirice închinate Bărăganului, cărora traducerea lui Alexandru Talex le-a păstrat întreg misterul și farmecul aspru al singurătăților vaste, așa cum paginilor epice sau strict rurale le-a păstrat izul pămîntului și al oamenilor de pe dînsul și veți admite că tot romanul, cu miraculoasa lui expediție și cu focul iute încins și tot atît de repede stins al răscoalelor, așa cum este el înfățișat în episodul final, nu e scris decît pentru ilustrarea acelui demon al peregrinărilor, simbolizat în cavalcade și expediția ciulinilor de pe Bărăgan (*12 prozatori interbelici*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 137—138.)

Elian J. Finbert: A fost comparat adesea cu Gorki. Cred că Istrati este un povestitor, mai mult decît Gorki, prin harul spontan al povestirii [...]. Individualismului exasperat al tinerilor noștri esteți, care se amuză cu sexualitatea și evaziunea, cu abso-

lutul și sufletul lor spălăcit, Istrati îi opune sănătatea voinică, densă și cinstită. [...] Cărțile sale nu micșorează în noi pofta de a trăi, nu ne îngustează orizontul sufletului.

Dacă n-ar fi scris *Codin*, aș putea spune că *Ciulinii Bărăganului* sînt o capodoperă. În nici o altă carte, Istrati n-a cuprins ca aici străşnicia patetismului omenesc și această milă, îngemănată din fervoare și forță, care transformă cărțile sale în evanghelii ale prieteniei, ale bunătății și revoltei.

Ciulinii ! Bărăganul ! E întreaga luptă a omenirii legată de pămînt, muncind pe spetite, croindu-și drum, fericită, nefericită. Temă eternă, îmbrățișată de cei pentru care scrisul înseamnă o misiune, care știu că scriitorul, ridicîndu-și ochii de pe manuscrisul său, trebuie să vadă bărbați și femei, suferință, bucurie, peisaje, nicidecum pe cutare critic prieten sau cutare categorie de cititori care sînt „clienții" săi credincioși și admiratori [...].

Condiție *sine qua non* pentru cel care vrea să se adreseze oamenilor, pe deasupra frontierelor, în cărțile sale să fie găzduite inimile de pretutindeni. („Monde", 21 iulie 1928.)

J a c q u e s R o b e r t f r a n c e : *Ciulinii Bărăganului* sînt cea mai puternică operă a acestui scriitor; ei ne deschid un orizont al inspirației lui Istrati, pe care alte cărți nu-l scot la iveală și care ne va face să vedem care este adevărata natură a acestui poet straniu.

Ciulinii Bărăganului sînt construiți pe un mit. Acest simbol popular, al ciulinilor rostogoliți de crivăț toamna, pe pustietățile Bărăganului, odată cu goana fantastică a copiilor, care-i fugăresc, au același rol ca al temei legendare a Haiducilor, din primele *Povestiri ale lui Adrian Zografi.* [...] Această povestire este construită, în întregime, pe o legendă, mai puternică decît oamenii care o suportă ca pe o fatalitate: „Cînd sosește toamna, întinsele cîmpii țelinoase ale Munteniei dunărene se pun să trăiască, timp de-o lună, existența lor milenară". Povestea izvorăște din temă, ca un fluviu din izvorul său. Această divinitate a anotimpurilor este singura sa hrană și unde tinerețea lui Homer este atît de vizibilă cu tot ce lipsește în *Mihail*, care-i un roman al individului, este just în *Ciulinii Bărăganului*, care este un roman al satului, al naturii : melodie, entuziasm, vervă populară și acest ecou care răsună în toate inimile omenești [...]. *Ciulinii Bărăganului*, *Chira* și *Codin* atestă virtuțile epopeii. („Europe", 15 decembrie 1928).

M o n i q u e J u t r i n : Bărăganul, Crivățul, Ciulinii sînt adevărații stăpîni ai povestirii. Această imagine a ciulinilior fugăriți și

care se țin scai, trăgînd după ei visele și speranțele unui întreg popor, conjugă tema Bărăganului cu a lui 1907. (*Panaït Istrati, un chardon deraciné*, Paris, Maspero, 1970, p. 200.)

L'Humanité: *Ciulinii Bărăganului* sînt o epopee fără seamă în literatura universală. Un imn închinat libertății. Povestea a trei băieți, asmuțiți de marea goană a ciulinilor. Ei străbat cîmpia română de la începutul secolului nostru, li se revelează mizeria, viața aspră a țăranilor. Aventura lor se termină în martie 1907, o dată importantă în istoria României : răscoalele țărănești și represiunea sîngeroasă ordonată de autoritățile epocii. [...]

Vîntul Bărăganului ne-aduce cea mai poetică dintre povestirile lui Istrati, cea mai sfîșietoare [...]. Evocare magică a copilăriei, această poveste începe ca într-o poveste cu zîne și se transformă apoi într-un coșmar. Căci ciulinii, din ce în ce mai amenințători, incarnează revolta unui întreg popor". (5 aprilie 1980.)

În încheierea acestor „notații critice", dăm cuvîntul lui *Romain Rolland*, care, după „devorarea" *Ciulinilor Bărăganului*, a exprimat „gustul" lor, într-o scrisoare adresată autorului :

„Am terminat de citit *Ciulinii Bărăganului*. O carte măreață. De la un capăt la altul. (Dar mai ales începutul care este epic.) Cea mai cu miez, cea mai desăvîrșită din tot ceea ce ai scris. Măiestrie absolută... Niciodată stilul dumitale n-a fost atît de pur, de sobru și de viguros în evocare. (Cine ți l-a revizuit ?) Este o operă definitivă.

Nu-ți pot spune cît sînt de fericit ! A fost atît de frumos, cînd te-am văzut apărînd ! E încă și mai frumos să văd, nu numai că te menții, ci că devii mare.

Iată, în sfîrșit, o carte ! Aproape tot restul literaturii de astăzi mă dezgustă. Și adesea mă întreb : «Pierdut-am oare pofta de-a citi ?». Nu ! N-am pierdut-o. Am păscut ciulinii dumitale, ca un animal. Se află într-înșii toată seva și dogoarea pămîntului. În timp ce alții nu-mi dau să mănînc decît hîrtie". (Datată 21 iulie 1928.)

Repere bibliografice *Ciulinii Bărăganului*, București, editura Modernă, 1943, ediția I și a II-a (Prefață de Perpessicius. Primul capitol tradus de autor și publicat în „Pămîntul", 5 iulie 1934. Restul volumului tradus de Alexandru Talex) ; *Ciulinii Bărăganului*, București, Editura tineretului, 1957 (Prefață de Mircea Zaciu. Traducere de Alexandru Talex) ; *Ciulinii Bărăganului*, în vol. *Chira Chiralina, Moș Anghel*, București, Editura pentru literatură,

1962 (Prefață de Al. Oprea. Traducere de Alexandru Talex) ; *Ciulinii Bărăganului,* București, editura Ion Creangă, col. „Biblioteca școlarului", 1972. (Antologie și prefață de Al. Hanță) ; *Ciulinii Bărăganului,* în ediția bilingvă *Opere alese VI.* (Versiune românească de Eugen Barbu. Ediție și note de Al. Oprea) ; *Ciulinii Bărăganului,* în vol. *„Căpitan" Mavromati,* București, editura Ion Creangă, col. „Biblioteca școlarului", 1974 (*Cuvînt înainte* de Boris Buzilă. Ilustrații de Gh. Cernăianu) ; *Ciulinii Bărăganului,* în vol. *Codin, Mihail,* București, Editura Minerva, 1974 (Versiune românească de Eugen Barbu. Ilustrații de Anca Vasilescu) ; *Ciulinii Bărăganului,* București, Editura Minerva, col. „Arcade", 1974 (Versiune românească de Eugen Barbu. Postfață și bibliografie de Mihai Dascal.)

Ediții originale și reeditări în Franța : Les Chardons de Baragan, Paris, Bernard Grasset éditeur, col. „Ecrits", 1928 ; *Les Chardons du Baragan,* Paris, J. Ferenczi et fils editeurs, col. „Le livre moderne illustré", 1929 (Bois en couleurs : Maurice Delasser) ; *Les Chardons du Baragan,* Paris, Bernard Grasset éditeur, 1958 ; *Œuvres de Panaït Istrati* IV. *Les Chardons du Baragan,* Paris, Gallimard, 1970 ; *Les Chardons du Baragan,* Paris, Bernard Grasset-Fasqnelle, col. „Diamant", 1972 ; *Les Chardons du Baragan,* Paris-Genève, éditions Famot-Francois Beuval, „La collection des grands romans contemporains", 1974 ; *Les Chardons du Baragan,* Paris, „Les Pharmaciens Bibliophiles", 1981 (ediție bibliofilă pe hîrtie „Grand vélin d'Arches", 180 exemplare numerotate. Ilustrații aquaforte și aquatinte de Vasile Pintea).

VIAŢA LUI ADRIAN ZOGRAFI

ÎN LUMEA MEDITERANEI — RĂSĂRIT DE SOARE

Penultimul volum al operei istratiene istoriseşte prima sa călătorie în Egipt, în „unica" noapte a lui 12 decembrie 1906, — startul, cu emoţii fireşti al periplului său mediteranean, ce avea să dureze timp de şase ani... Impresii din această „primă călătorie pe mare, spre ţărmul misterios al Egiptului", întîlnim şi într-un manuscris care n-a fost integrat în operă. E vorba de *Pendant la traversée*, scris în martie 1921 şi trimis lui Romain Rolland, spre a-i aprecia capacitatea de-a scrie şi „încă în limba franceză" [1]. Reţinem din acest manuscris paginile dedicate mamei sale, restul impresiilor găsindu-se în paginile volumului *În lumea Mediteranei — Răsărit de soare :*

„O briză caldă mă trezi din toropeală, dar nu mă clintii de la locul meu. Îmi lipii obrazul şi urechea de podeaua călăfătuită a punţii vasului şi ascultai cu plăcere zvîcniturile ritmice, ce răzbăteau burta lui. Se părea că ceva viu se afla acolo... Ai fi spus că o inimă bătea acolo, puţin cam repede, gîfîind. Simţii şi mai multă nevoie să-mi lipesc obrazul şi urechea, ca să pot desluşi mai bine. Nu cumva erau însăşi bătăile vieţii, a însăşi vieţii care mă atrăsese şi mă mîna către ţinuturi neştiute de mine, demne de a fi cunoscute ? Sau poate că era însăşi inima mamei mele, care bătea

---

[1] Manuscrisul se află la „Fonds Romain Rolland", de la Paris. Textul a apărut într-o traducere anonimă, în „Viaţa românească", 1—2, 1967. Din păcate, traducerea este ilizibilă.

Răspunsul scriitorului francez, după citirea manuscrisului : „Am citit de două ori povestirea dumitale. Nu te nelinişti de franceza dumitale. Ai greşeli mari, dar uşor de corectat. Esenţial este că ai fost dăruit cu un stil, în exprimare... Nici o îndoială că în scurt timp, înzestrat cum eşti, vei reuşi să-ţi apropii ceea ce îţi lipseşte."

repede și cu putere, fiindu-i teamă de viața mea, de primejdiile ce mă pîndeau, la cheremul furtunii și al valurilor...

Și deodată îmi răsăriră în minte vorbele ei din clipa plecării mele : «Cată să fii bun cu oamenii, pe acolo unde te duci. Nu te lăsa prins de mînie și iubește pe om, oriunde te ai afla. Numai așa viața ta va fi ferită de primejdii, iar eu o să am fericirea de-a te vedea și săruta încă o dată, înainte de-a închide ochii !»

Mă simții ușurat. Mama se afla aici, cu mine. Ea mă va întovărăși pretutindeni, peste tot unde pulsează viața. Și apoi, în partea cealaltă a vasului, la pupă, se afla un bun prieten de al meu, care îmi cunoștea mama și avea să mă îmbrățișeze și să-mi vorbească despre ea. Peste cîteva zile, vom acosta și vom fi iarăși împreună". [1]

Tot la „Fonds Romain Rolland" se află alte cîteva amintiri de ale autorului, referitoare la această primă călătorie. În prima este vorba de întîlnirea lui cu Hafif, zugrav și el, lucrînd împreună pe șantierul construcției hotelului „Semiramida", de la Cairo. Să-l ascultăm :

„Ah, bravul meu Hafif, te voi revedea vreodată ? Îți mai aduci oare aminte de mine după atîția ani, cînd în fiece septembrie coboram în țara ta de mister, al cărei pămînt este împănat cu sarcofagii, vestigii ale istoriei ?... Piramidele și aleile Sfinxului, enigmatice ca și strămoșii tăi, ironice ca o epigramă de Aristofan... Drumurile, cu nesfîrșite șiruri de palmieri uriași, de-o parte și de alta, furnicînd de turiști... Nilul, domesticit de baraje uriașe, legănîndu-și albele *dahabieh*-uri, cu trei punți, dar prea scumpe pentru punga noastră... Muzeele, jefuite de cuceritori cu mîna lungă, unde «domnesc» glorioșii Ramses și Sethi, morți de parcă ar fi ieri... Întîlni-ne-vom încă o dată cu pitorescul și vechiul El-Maar (Cairo), cu piețele sale gălăgioase, cu birjarii strigînd : *Oah rigleh, Oah mineh !* (Feriți picioare, feriți dreapta !) ?... Cairo cel cu puzderia de cafenele arabe, oferind pentru șase centime narghilele cu ciubuce lungi și unde ne pierdem în lungi taifasuri, după fiece plimbare...

Ca și mine, Hafif era zugrav. Își iubea meseria și ar fi iubit-o și mai mult dacă n-ar fi fost pecinginea patronilor. Ne-am încrucișat pașii într-un atelier. M-a cercetat cu privirea și ne-am zîmbit unul, altuia. Așa e scris : cei sortiți dragostei se recunosc la prima vedere. Am plecat, apoi, împreună. Pe drum a fost prietenos și vorbi primul, cu acea încredere și căldură proprie sufletelor rare și adesea cu adevărat mari.

---

[1] E vorba de Mihail, care nu știa că și Panait se îmbarcase, odată cu el, pe același vapor. Se vor revedea pe cheiul Alexandriei, plecînd apoi împreună să cunoască Egiptul.

Avea aproape aceeași vîrstă cu mine : douăzeci și cinci de ani. Cutreierase America de Sud și vorbea trei limbi : italiana, spaniola și portugheza. Cunoscuse suferința încă din copilărie și era un revoltat din naștere. Sensibil, uneori, la orice durere, la orice bucurie și la tot ce-i frumos ; îndrăgostit, mai ales, de natură, ca toți cei care îndură tăcuți nedreptățile sociale, cu inimă și judecată.

Hafif era un entuziast, un îndrăgostit de prietenie. Din cauza asta, un singuratic. Pe șantier vorbea puțin și asculta cu atenție pe interlocutor, ca și cum ar fi vrut să-i descopere sufletul. Pălăvreala zgomotoasă de pe schelă supăra vizibil sensibilitatea delicată a acestui muncitor, fără școală și fără educație.

Șantierul nostru de lucru se afla la hotelul „Semiramida", o imensă construcție pe malul Nilului. De la etajele superioare, priveliștea era atît de măreață, încît noi — muncitorii străini — o contemplam, înlemniți cu uneltele în mînă.

Hotelul trebuind să se deschidă neîntîrziat, ne aflam acolo cam vreo sută de muncitori, de toate meseriile. Prost conduși, ne izbeam unii de alții, căutîndu-ne un rost. Unii cutreierau, de la un etaj la altul, în căutarea contra-maistrului, alții — profitînd de zăpăceală — se cuibăreau în vreun colț ascuns și dormeau cu ceasurile. La început, îmi făcui sînge rău, neavînd ce lucra. Chiar dacă nu sînt în cauză, nu-mi place să fiu surprins tăind frunză la cîini, obligat să mă justific în fața unuia care vrea să aibe totdeauna dreptate. Munca trebuie respectată. Dacă într-o zi am chef de hoinăreală, îmi scot haina de lucru și mă plimb pe socoteala mea, avînd cugetul împăcat.

În drum spre lucru, mă întîlneam dimineața cu Hafif, într-un mic birt unde, pentru doi piaștri, ni se servea mîncarea națională : *ful* (boabe fierte cu untdelemn și lămîie) foarte bine pregătită. Fulul este sinonim cu macaroanele la italieni, orezul la japonezi, borșul la turci și mămăliga la români. Înainte de a merge la cafenea, unde-l așteaptă prietenul, discuțiile politice și o falnică narghilea, — chiar și arabul bogat se oprește dimineața la tejgheaua unui birt ca să-și comande fulul său. În picioare, cu farfuria în mînă, toată lumea mănîncă fără furculiță, servinduse de o feliuță de pîine, ca de-o lopățică, lingîndu-și apoi tacticos degetele...

Într-o dimineață, Hafif era melancolic și zîmbea trist. Ceea ce mă predispunea la «cafard». Am străbătut orașul, fără să-l descos. Hafif mergea gînditor și zîmbea ori de cîte ori întorcea capul spre mine. Zîmbetul lui mă irita. Totuși îi spusei, într-o doară :

— Ești bolnav ?

Îmi luă mîna, mi-o strînse încetișor, în tăcere și, după un timp, îmi răspunse :

— Nu ! Nu sînt bolnav... Dar azi mi-e poftă să trecem pe malul celălalt al Nilului și să hoinărim...

La Cairo, Nilul curge la marginea orașului. Dincolo de el, cîmpia și, mai departe, grădinile și Piramidele. Ne așteptau..." [1].

O altă pagină autobiografică, care descrie secvențe ale vagabondajului în Orientul apropiat, se află în corespondența cu Romain Rolland, care îi ceruse cîteva date biografice, ca documentare spre a putea scrie prefața la *Kyra Kyralina*. Sînt întîmplări pe care nu le include în cele două volume *În lumea Mediteranei* :

În sfîrșit, Damascul, — Damascul cu puzderia lui de amintiri. Pictor de firme (chior-împărat în țara orbilor), răsfățat de arabi, ceea ce mă împinge să-mi întind nasul la nevestele lor, cît pe-aci să fiu prins într-o încurcătură de harem. Mă îndrăgostesc de-o actriță de pantomimă, joc rolul de prinț mut și călău inofensiv, cîștig doi beșlici pe seară (circa un franc și cinci centime) și iau masa la consulul rus. Sînt azvîrlit la Beirut, într-o stare de plîns.

...Mama și Mihail, — care se afla în preajma ei — îmi trimit bani ca să mă înapoiez acasă. Le vestesc plecarea cu un vapor ce pornea la cutare dată din Beirut, dar între timp cheltuiesc banii. Și vaporul pleacă doar cu scrisoarea mea, care-i înștiința de pozna făcută.

Din fericire, scrisoarea se îneca în mare, cu vapor cu tot. Habar n-am de naufragiu, dar Mihail, care citea zilnic gazetele la ceai, află de catastrofă ; speră totuși că am scăpat cu viață și-și face bagajul. Pentru mai multă siguranță, îmi scrie la adresa știută și-i răspund că sînt pe cale să mă însor (de astă dată) cu o evreică arabă ! Veselie mare acasă, alți bani pentru reîntoarcerea la Brăila, unde și sosesc, dealtfel, în primăvara lui 1908.

...Vai ! cînd mă gîndesc la cîte năzdrăvănii am făcut în zilele mele, mă întreb dacă nu le continui și astăzi, fără să-mi dau seama".

Și, în sfîrșit, destăinuirea că în vagabondajele sale a fost obsedat și de „visul" de-a ajunge în India. O descrie în confesiunea *Ultime cuvinte*, aflată tot la „Fonds Romain Rolland" :

„Voi povesti o altă pagină tristă și umilitoare pentru mine, dar care va arăta în ce grad și cu ce preț am năzuit către Sublim...

N-aveam decît douăzeci și trei de ani. Un prieten care a murit [2] — un rus misterios, cu inimă și minte generoasă și de care mă despărțisem într-o împrejurare dureroasă — îmi pusese în mînă cartea *Luminile Asiei*, vorbindu-mi cu atîta înflăcărare despre mi-

---

[1] Vezi vol. *Cum am devenit scriitor*, Craiova, Editura „Scrisul românesc", 1981, p. 136—142.

[2] Mihail Mihailovici Kazanski.

nunățiile hinduse, încît, după ce văzusem Egiptul, nu mai aveam decît un vis : să mă duc, cu orice preț, în India.

Legenda prințului care-și părăsise palatul la vîrsta plăcerilor, aflîndu-se în singurătatea pădurilor străvechi ca să mediteze asupra metehnelor omenirii și a mijloacelor de-a le îndrepta — ca și biruința sa asupra slăbiciunilor cărnii și descoperirea Adevărului etern pe care l-a propovăduit în pribegie oricărei făpturi omenești timp de aproape o jumătate de secol — toate acestea mă minunară într-atît, încît îmi pierdui capul. Închisei ochii asupra greutăților unei atari călătorii, fără un ban și fără altă cunoaștere decît a limbii române și grecești. Plecai la Port-Said, unde sosii cu zece franci în buzunar.

Să nu vă mire îndrăzneala mea ! Capetele înfierbîntate făuresc cu ușurință castele în Spania. Castelul meu ? Simplu ca bună ziua : «Voi rămîne două săptămîni la Port-Said, unde voi încerca să mă furișez, cu orice chip, pe un vapor care merge spre India. Odată în larg, aș fi ieșit din ascunzătoare, oferindu-mă să muncesc orice la bord pentru a-mi plăti hrana și transportul. Apoi, debarcat pe pămîntul făgăduinței, aș fi fost nevoit să rămîn acolo, să trăiesc pe apucate, muncind orice și instruindu-mă !»

Nu-i așa ? Voiam să învăț nimic altceva decît engleza și... sanscrita ! Mă credeam în stare ! Ah ! sărmani fluturi care roiți în jurul luminii misterioase ! Aș fi luat drept dușman pe înțeleptul care ar fi încercat să mă abată din drum. Din fericire, eram singur și făceam ce mă tăia capul. Desigur, nu izbutii nimic. Asemenea încercări fiind un fapt obișnuit, supravegherea pe vapor era la culme, iar eu un prost de luat la palme. În timp ce crăpam de căldură, chircit în vreo ascunzătoare, pe care marinarii o cunoșteau mai bine decît mine, — alții, aventurieri în goana după aur, îmbrăcați corect (ca și mine dealtfel pe-atunci), ședeau liniștiți, sprijiniți de balustrada vasului, uitîndu-se la pregătirile pentru plecare, fumîndu-și pipa ca niște lorzi. De obicei, nimeni nu cuteza să-i întrebe ceva, sirena șuiera și vaporul pornea cu ei, ca să-i debarce a doua zi la Aden, unde crăpau de foame. Dar cîteodată erau îngăduiți și transportați în patria lui Sidharta Gautama, a cărui viață și înțelepciune le era tot așa de necunoscută, ca și funestul meu plan, în clipa de față, de nu importă cine.

Cu atare exemple în față — exemple adevărate și des întîlnite desigur și despre a căror ușurință de realizare se vorbea cu însuflețire tipic grecească în cafenelele Port-Said-ului — bătui caldarîmul acestui oraș timp de șaptesprezece zile, dîndu-mă de ceasul morții ori de cîte ori vreun marinar mă scotea de urechi din ascunzătoare, aruncîndu-mă pe chei. Imploram soarta, spiritul lui Sakia-

Muni și statuia lui Lesseps să-mi jure că voi izbuti la încercarea viitoare.

Pînă la urmă, a trebuit să renunț. Ajunsesem în cea mai neagră mizerie..."

O încercare de a revedea Egiptul, după ce devenise scriitor, a fost în iarna lui 1930. Pașaport și vize în regulă. Moș Binder îl aștepta bolnav în spital. „Dar, după debarcarea tuturor pasagerilor, mi se refuză să pun piciorul pe pămîntul Egiptului... De ce ? Nu mi se dă nici o lămurire... De șase ori am călătorit și intrat în Egipt, *fără nici cea mai mică hîrtie* cu viză de intrare. O singură dată mă prezint cu un pașaport, și mi se interzice să cobor de pe vapor... Mă întreb, pentru ce mă încăpățînez să fac altceva decît fotografia ambulantă !" [1]

Volumul *În lumea Mediteranei — răsărit de soare* a fost scris la Nisa, în martie 1934, apărînd în librării în toamna aceluiași an. Traducerea lui în limba română a apărut postmortem, odată cu *În lumea Mediteranei — apus de soar* . Cele patru volume ale ciclului „Viața lui Adrian Zografi" au fost scrise în condiții dramatice : hărțuit de tuberculoză și de editorul parizian, în pragul falimentului, care-i plătește anevoios drepturile de autor, încetînd în vara lui 1933 orice plată. Citește, din zori și pînă în noapte, manuscrise pentru editura Hertz, lungit în pat, ca un paralitic și înfruntînd vitejește avalanșa calomniilor și minciunilor debitate de Henri Barbusse și acoliții săi. O singură rază de bucurie îi încălzește inima, pansîndu-i rănile : reînnodarea prieteniei cu Romain Rolland, întreruptă în mai 1930.

„Sînt, în clipa de față, omul cel mai atacat de *toate* ziarele, fără excepție și de toate curentele politice... Ori de cîte ori scot capul — o dată la trei luni — lovesc în toate direcțiile fără milă și aș va fi pînă la sfîrșitul zilelor mele. Dar să nu mai vorbim !... Acum sînt fericit că nu mai stai cu spatele întors la mine !" [2]

Cîteva comentarii apărute la noi și în Franța :

Mircea Muthu : În istoria noastră literară, Panait Istrati constituie un adevărat caz, al cărui dosar a fost alcătuit de către posteritatea fascinată încă de picarescul unei existențe hrănite cu mirajul Mediteranei. Scriitorul e o natură solară, impresionantă prin franchețea deseori ostentativă ce însoțește — între Brăila și Egipt — crezul umanist și visul de egalitate socială. [...]

---

[1] Scrisoare către Romain Rolland, datată 4 februarie 1930.
[2] Idem, datată 5 decembrie 1934.

Autorul a transformat „chiotul" baladesc despre *Chiralina* în „simfonia" intens nostalgică a unui întreg spațiu. Ea formează, alături de motivul mioritic și împreună cu mitul lui Manole — supus și acesta geniului liric al romanului — cele trei fațete ale *tipului nostru tragic*. Aici stă, credem, adevărata autohtonizare a lui Panait Istrati, alături de înnoirea tradiției populare, din lotul basmului, cu noi altoiuri, tăiate din arborele mirific al narației orientale. [...]

Restrîngerea geografică a balcanismului la perimetrul Brăilei cosmopolite, coexistă cu deschiderea picarească în sensul dinamismului perpetuu și efectiv, deosebit de arabescul pe undeva steril din *Fuga lui Sefki*. O deschidere către alte spații, dintre care *lumina Mediteranei*, refrenul *Nerantulei* și icoana *Chiralinei* rămîn marile obsesii, ce-l definesc la urma urmei pe unul dintre cei mai controversați scriitori ai noștri. (*Literatura română și spiritul sud-est european*, București, Editura Minerva, 1976).

Roger Grenier: În evocarea naturii el atinge culmi înalte, atunci cînd ne vorbește despre Mediterana. Opera lui are acest accent mediteranean, pe care-l întîlnim la unii scriitori francezi de după Camus, cunoscuți sub denumirea „Școala de la Alger".

Se poate stabili o analogie Istrati-Camus, numai privitor la dragostea pentru Mediterană. Din punct de vedere literar, nu! Camus este un scriitor cu un stil foarte cizelat, sigur de sine, desăvîrșit. Istrati a scris cum a știut, cum a putut. Era și normal, fiind român, iar franceza nefiindu-i o limbă maternă. Nimeni nu-i va reproșa acest lucru. Se știe că Jean-Richard Bloch i-a corectat gramatica manuscriselor. Un schimb prietenesc, în unele romane ale scriitorului francez resimțindu-se vizibil influența lui Panait Istrati, (de pildă în *Noaptea Kurdă*). (*Cahiers roumains d'études littéraires*, Bucarest, Univers, nr. 1/1981.)

Jean Michel Palmier: Întreaga operă a lui Istrati este un unic peisaj, care nu încetează să se metamorfozeze : cel al Mediteranei, al mării, al orașelor strivite sub soare și al mizeriei, dar și al exaltării și al dragostei pentru tot ceea ce există. Opera lui Istrati nu are decît o singură temă : dragostea sa de viață în ceea ce are ea mai frumos, dar și mai crud, o pasiune pentru descoperire și aventură. Opera lui Istrati nu are decît un singur timp : cel al visului, al copilăriei, al interminabilelor vagabondări. [...]

Există la Istrati o comuniune profundă între Mediterană, copilărie și vis. Singure peisajele mediteraneene l-au făcut să viseze și un copil extraordinar de sensibil le-a contemplat. Inspirația sa de

bază el o extrage din România copilăriei sale, din soarele şi din mizeria care sînt evocate şi ne face să retrăim sărbătorile şi bucuriile, doliile şi tristeţile familiale. Prin extindere, această viziune asupra oamenilor Mediteranei se va întinde şi asupra altor ţări. Africa, Asia, Grecia, Turcia nu încetează să-l fascineze. De-a lungul întregii sale vieţi, el va rămîne fascinat de Orient şi de poezia lui. [...]

Azi poezia de neuitat a *Chirei Chiralina* este redescoperită şi, cu ea, sufletul Mediteranei. Desigur, Panait Istrati rămîne, în Franţa, cel care a dat această sensibilitate Mediteranei, la hotarele Orientului, expresia sa cea mai tragică şi cea mai frumoasă. Dar această frumuseţe Istrati ne cere s-o descoperim nu numai în peisajul pe care-l descrie, dar mai ales în cei care trăiesc aici. Este şi ultimul cuvînt din Chira Chiralina : „Pămîntul e frumos ? Da de unde ! Şi asta e tot o minciună ! Toată frumuseţea lui se resfrînge din inimile noastre, atîta timp cît inimile acestea sînt pline de bucurii. În ziua în care bucuria îşi ia zborul, pămîntul nu mai e decît un cimitir". („Ramuri", 15 martie 1982.)

R e p e r e b i b l i o g r a f i c e : *În lumea Mediteranei — răsărit de soare*, Bucureşti, editura Cartea românească, 1936. (Traducere de Alexandru Talex.)

Ediţii originale şi reeditări în Franţa : Méditerranée — lever du soleil, Paris, éditions Rieder, 1934, col. „Prosateurs français contemporains" ; *Méditerranée — lever du soleil*, Paris, Arthème-Fayard éditeurs, 1939, col. „Le livre de demain" ; *Méditerranée — lever du soleil*, in vol. *Œuvres de Panaït Istrati III*, Paris, Gallimard, 1969.

ISAAC, ÎMPLETITORUL DE SÎRMĂ

În aprilie 1926, se petrece un fapt neobișnuit : Panait Istrati se reîntîlnește la Nisa cu scriitorul elvețian Josué Jéhouda. Dar cine este Jéhouda ? El este „necunoscutul misterios", care, în 1918, pe cînd se afla în spitalul Crucii Roșii americane, l-a sfătuit să citească opera lui Romain Rolland, spre a-și găsi un reazim sufletesc.

Se reînnoadă, deci, o prietenie care-și rătăcise prezența, din cauza meandrelor vieții sale de vagabond. „Fără îndemnul lui Jéhouda, n-ar fi fost azi un «caz Panait Istrati» în literatura franceză."

Josué Jéhouda își invită prietenul regăsit, la Geneva. Pentru a-și acoperi costul călătoriei, ține o conferință despre rostul artelor, în sala „Athénée" (17 aprilie 1926), iar ziarul „Journal de Genève" îi ia un interviu.

Revedere în stil istratian, cu sufletul la gură și inima în priviri. Urmarea : hotărăsc să scrie împreună o carte : *Familia Perlmutter*.

Romain Rolland și Jacques Robertfrance nu iubesc, însă, această carte, ce apare totuși la editura „Rieder", de la Paris. Amîndoi au obiecțiuni, fiecare în felul său. Se pare, însă, că nici Panait Istrati n-a fost total satisfăcut de rodul colaborării cu Jéhouda, pentru că vrea să publice separat, într-o plachetă, povestirea *Isaac, împletitorul de sîrmă* (un capitol al cărții *Familia Perlmutter* cu specificarea : „așa cum am scris-o eu (cu multă plăcere)".

Și, ca în orice împrejurare ce necesită sfaturi, cere opinia lui Romain Rolland :

„*Isaac* (unul din personajele *Familiei Perlmutter)* — pe care-l anexez separat — trebuie să apară în plachetă de lux, la un tînăr editor din Strasbourg, Joseph Heissler, care m-a rugat să-l încurajez.

Or, iată că Robertfrance, care a corectat copia, susține că această nuvelă *ar fi fost una dintre cele mai bune ale mele, dacă aș fi scormonit mai adînc latura psihologică a lui Isaac !*

Eu o știu ; dar acest roman (din care eu am scris opt zecimi) îl fac în colaborare cu Jéhouda și am convenit ca el să facă „luminarea" părții sufletești a acestui personaj *evreu* (colocviul dintre Isaac și Iusuf). Jéhouda l-a făcut, potrivit indicațiilor mele (cum ? o veți vedea citind volumul). Dar eu am văzut că pot da editorului Heissler această povestire, așa cum am scris-o (cu multă plăcere).

Vă iau drept judecător și mă voi supune sentinței dumitale"[1]

Romain Rolland îi răspunde de îndată :

„Povestirea dumitale este excelentă. N-ai nimic de adăugat. Ai conceput-o în genul nuvelei (specialitatea dumitale), ca și pe celelalte de pînă acum. Nuvela *Isaac* nu are nevoie de «psihologizare». Ea radiază lumini brusce și vii ; e de datoria cititorului să-i cerceteze, cu ajutorul lor, părțile întunecate ale sufletului. [...]

Sînt încredințat că «adăugirile» pe care Jéhouda le va face discuțiilor dintre Isaac și Iusuf (oricît de inteligente ar fi ele) vor încărcat textul, făcîndu-l grețos.

În rest, prea puțin îmi pasă de rațiunile religioase ale convertirii lui Isaac și a iluminismului său ! Ele sînt aceleași în toate religiile. Or, în locul tuturor religiilor, eu prefer viața, care-i prima între toate.

Urmează-ți instinctul dumitale artistic ! El e sănătos și sigur. Perfecționează-l, potrivit firii dumitale ! N-o să ai nimic de cîștigat, lipindu-i «bărbi» psihologice, împrumutate de la alții.

Îți mulțumesc că mi-ai trimis *Isaac*. Sînt (sîntem, eu și sora mea) oricînd fericiți să ascultăm vocea povestitorului nostru din Orient.

P.S. Robertfrance[2] este un om fermecător, foarte simpatic și extrem de delicat. Eu înțeleg ce ar fi vrut el, ce ar fi făcut el dacă ar fi scris această nuvelă. Dar, ceea ce ar fi realizat, ar fi fost cu

---

[1] Scrisoare datată 10 noiembrie 1926.

[2] Jacques Robertfrance, scriitor și director la editura „Rieder", animatorul colecției „Prozatori străini contemporani", a corectat manuscrisele lui Panait Istrati, după Jean-Richard Bloch. Bun prieten cu scriitorul român, el a întreținut o corespondență foarte interesantă, referitoare la opera istratiană.

totul altceva. El se înşeală asupra firii dumitale. Or, fiecare dintre noi avem legile noastre“ [1].

Prezentăm cititorului nostru, nuvela *Isaac, împletitorul de sîrmă*, în traducerea noastră. Nu a apărut pînă acum în limba română, fiind diferită de capitolul *Isaac Perlmutter* (apărut în ediţia bilingvă *Opere alese VI.*, în traducerea lui Eugen Barbu, la Editura Minerva, acum zece ani).

---

[1] Scrisoare datată 13 noiembrie 1926.

ISAAC, ÎMPLETITORUL DE SÎRMĂ

Cu multă vreme, înainte de 1906, moș Binder — evreu entuziast — a fost nevoit să-și părăsească locul de baștină, Galați, și să se stabilească în Alexandria Egiptului. Oamenii entuziaști, fie că sînt evrei sau nu, ei sînt niște încurcă-lume pe acest pămînt. Moș Binder a fost și el de vreo două ori, ba chiar de trei și de zece ori, dacă nu pentru poporul român, care nu-i antisemit, măcar pentru huligani ; pentru evreii care nu știu a iubi pe cei mai buni dintre ei și, în sfîrșit, pentru toți acei care nu pot suferi un om liber, deschis, bun, generos, însă la fel de violent cu cei care se dedau, primii, la violență.

Moș Binder nu era un îngîmfat și nici habotnic. Ceea ce gîndea, rostea cu glas tare. Comportare care irita, pentru același motiv, pe evreii săraci sau bogați. Cu dragoste de locul unde s-a născut, el s-a înrolat de bunăvoie, făcîndu-și voios serviciul militar, trei ani, la infanterie. Cît despre entuziasmul și generozitatea sa, ei ! dragă Doamne ! unde o fi lumea care știe să aprecieze atari „articole“, așa cum merită ?

La Galați — unde moș Binder ținea una din acele cîrciumi, pe care moldovenii le numesc, atît de plăcut, dugheană sau crîșmă el trecea cînd drept „nătărău“, cînd om periculos, după mintea celui care îl judeca. Uneori, același cap se arăta nemulțumit, căci îndată ce moș Binder înceta să fie un „nătărău“, el era taxat drept individ periculos. I se striga, atunci :

— Vrei să faci la noi socialism ? Du-te în Palestina, ovrei puturos !

Da ! ovrei puturos, pentru că moș Binder îndrăznea să ceară plata socotelilor, unor clienți care voiau să le facă uitate. Una ca

asta nu era îngăduită ovreiului, care, de îndată, devenea „puturos". Cît ai clipi din ochi, îi spărgea sticlele din dugheană și-l alunga în Palestina :

— Jidane, care vrei să faci socialism la noi !

Asta nu era antisemitism, ci huliganism. Și e trist... Trist pentru spița omenească. Trist mai ales pentru profesorii de la Universitate, care se pun în fruntea huliganilor, cum se întîmplă pe la noi. Și de atîtea ori mai trist ar trebui să fie, pentru bancherii evrei care subvenționează pe acei profesori-politicieni, cum încă se mai întîmplă în țara noastră.

Dar, despre această stare de lucruri, vom vorbi cu altă ocazie.

Moș Binder rămase calm, cîtă vreme violențele se limitară doar la limbaj. Se știe că evreul are pielea tăbăcită, din nenorocire pentru progresul uman, din fericire pentru pușlamale. El suporta liniștit, chiar și pagubele produse periodic, printre sticlele din crîșmă. Le spunea :

— Fiindcă sînt un jidan, hai ! făceți-vă de cap ! „În satul fără cîini, toată lumea se plimbă fără băț !"

Totuși, într-o zi, înjurăturile și spartul sticlelor a fost isprava de nesuportat a unui dintre acei „comisari de poliție", cu leafă de mizerie și familie numeroasă ; unul din acei „ciubucari" care te scot din sărite (totdeauna la vînătoare după un proces-verbal sau după o contravenție), care-și poartă chipiul pe-o ureche, își zdrăngăne sabia pe caldarîm, bea pe veresie în toate cîrciumile, iar între douăsprezece și unu după-amiază ciupește, în piețele în curs de închidere, tot felul de alimente pe jumătate stricate : o știucă, cîteva roșii, un pumn de corcodușe...

Moș Binder — scund, voinic, fost infanterist lăudat pentru rezistența lui — înșfăcă de umeri pe comisarul delincvent și-l propti de ulmul din fața dughenii sale :

— Asta-i din partea unui jidan ! Du-te acum și mă reclamă !

Polițistul plecă și avu, desigur, cîștig de cauză. Binder plăti din gros și chiar făcu cunoștință cu închisoarea.

Asta-i dreptatea în „țara lui Hübsch", se mai spune pe la noi. Evreul înțelege totul și iartă mult. Moș Binder își văzu de treabă.

Dar, puțin mai tîrziu, în timpul unei campanii electorale, un fecior de bani gata, care trecea drept huligan, îl lovi pe negustor cu un box american și-i rupse nasul. Binder rămase infirm. Vinovatul plăti douăzeci și cinci de lei amendă.

— Nasul unui ovrei care și-a făcut datoria față de patrie, nu valorează, la Galați, mai mult decît douăzeci și cinci de lei ? se întrebă Binder.

Și cum n-avea decît patruzeci și trei de ani, spuse, într-o zi, adresîndu-se nevestii :

— Știi ceva, Lea ? O să plecăm în Egipt... Pentru totdeauna ! Îmi voi făuri acolo, la adăpostul unor legi drepte, România care mi-e dragă...

Și și-o făuri, grație acelei dîrzenii pe care o au sufletele tandre, care nu confundă o patrie nevinovată cu stăpînii ei lași. Iată pentru ce, călătorul interesat să vadă lucruri românești, a putut să găsească, pe strada Khandak (sau Handak), la Alexandria dinaintea războiului cel mare, o firmă intitulată „La dorobanțul român“, cafenea-restaurant. Găseai acolo băuturile naționale, cele mai specifice și majoritatea felurilor de mîncare românești și evreo-românești, printre care tronau fleicile, faimoșii mititei, știuca umplută evreiește, nelipsiții ardei. Grătarul lui moș Binder nu era mai prejos decît cele mai bune din România, îndreptățită fală a oricărui negustor român. Gustoasa țuică și generosul vin de Odobești, deși rare, le puteai obține, nu cu lire de aur, ci pur și simplu dacă negustorului îi plăceau ochii clientului, căci și așa el vindea în pierdere, deși îl costase bani grei.

Ziare românești — plătite scump — pe care moș Binder le păzea ca ochii din cap, ca și portretele familiei regale și princiare întregeau interiorul acestei crîșme moldovenești. În zilele de sărbătoare națională, vedeai fluturînd drapelul tricolor [1].

Dar o crîșmă românească n-are nici o valoare, fără veselul și nelipsitul lăutar țigan ! Binder se gîndea serios la el, în timpul cît își pregătea localul, cînd, în ziua „inaugurării“, care nu-i fu mirarea, auzind în stradă o melodie arhicunoscută și aceste versuri săltărețe, cîntate de-o voce a celui mai pur-sînge țigan român :

Unde-ai plecat, mă Gheorghiță ?
La Craiova, să mă-nsor,
C-aici fetele nu vor !
Zice că le sînt dator

---

[1] Herman Binder și dugheana lui „La dorobanțul român“ sînt istorice, deși incredibile și de neadmis pentru mentalitatea fasciștilor. Totuși, doi scriitori români le-au pomenit în epocă : dl. Radu Rosetti, binevoitor, în al său *În Egipt* și dispărutul doctor C. Istrati, oarecum răutăcios, în al său *București-Cairo (n.a.)*.

C-o sută de gălbiori
Şi o mie-trei sărutări,
Luaţe de la trei surori!

. . . .

— E unul de la noi! strigă moş Binder, alergînd, cu ochii înlăcrimaţi. Dar cine o fi?

Cine altul putea fi, dacă nu vestitul Motrogan, ţigan de la Ploieşti, neîntrecut în repertoriu şi improvizaţii, faimos în tot Egiptul din ziua cînd, uluită de arta lui, prinţesa de Chimay, şi ea celebră din cauza dragostei pentru ţiganul Rigo, îşi scosese din augustu-i deget inelul cu numele său gravat şi-l pusese, cu mîna ei, în degetul inelar al lui Motrogan? Bietul lăutar, cît p-aci să leşine, fiind astfel răsplătit de întregul dispreţ îndurat acasă. Fiindcă lăutarul ţigan — ca şi evreul — deşi e iubit şi căutat, nu e mai puţin batjocorit de brutele naţionaliste, care-l maltratează, împingîndu-şi vitregia pînă la violenţe corporale, cum a fost cazul cu Motrogan, care avea sfîrcul unei urechi tăiat de un beţiv. Această întîmplare dramatică, precum şi valoarea unui lăutar căzut la timp, provocară în Binder o caldă simpatie.

Patronul îi sări de gît, îl sărută şi-l aşeză la masa lui, ospătîndu-l cu feluri de mîncări alese, îl adăpă cu cele mai bune vinuri româneşti şi-l declară, graţios, pensionarul său pe viaţă.

A urmat o orgie. Moş Binder, deobicei foarte cumpătat, a băut zdravăn, îmbătîndu-se tun. Arcuşul şi vocea lui Motrogan făcură minuni. O clientelă aleasă pe sprînceană — români, evrei şi greci, cinstiţi şi muncitori — îşi aruncă lirele sterline, fără să le mai numere. Şi pentru a păstra tradiţia, Binder pofti la petrecere cîţiva dezrădăcinaţi cu guri pofticioase, care nu puteau plăti, dar ştiau preţui.

— Iată România pe care o iubesc! strigă crîşmarul, copleşit de bucurie. Acum, păstraţi-vă banii! Pînă-n zori, cînd Motrogan o să ne zică „Ciocîrlia", eu vă cinstesc atît cît o să puteţi mînca şi bea.

La miezul nopţii, lăutarul nu-şi mai putea mînui arcuşul, dar cîntă, totuşi, „Ciocîrlia". Invitaţii plecară, mătăhăind. Atunci, rămaşi singuri, cu obloanele trase, evreul şi ţiganul îşi istorisiră viaţa, îşi arătară cu degetul, nasul rupt la unul, urechea ciuntită la celălalt, plînseră o vreme, apoi se aruncară şi mai vîrtos pe nec-

tarul românesc, începură să-și arunce cuvinte de ocară, parodiindu-i pe huliganii din patria lor îndepărtată :

— Moi, jidane !

— Moi, țigane !

— La Palestina, cu cornul tău !

— Crr... cioară ! Cioroiule !

În acest mediu, romantic și boem, debarcă într-o bună zi tandrul și sentimentalul Isaac, ultima speranță a bătrînilor săi părinți, Avrum și Rifca Perlmutter, din Constanța, dezertor pe tăcute din armata română, după doi ani și unsprezece luni de stagiu militar.

Egiptul era plin de dezertori români sau de alte neamuri. Dar să arunci pușca, cînd nu mai ai de făcut decît o lună de militărie, și să-ți iei lumea-n cap, — asta, nu ! nimeni n-o putea înțelege, nici chiar cei mai înrăiți dușmani ai militarismului. Încă și mai puțin îl înțelegea moș Binder, care, primindu-l părintește și încălzindu-l cu toată dragostea lui, nu se putea opri să nu zică, adesea :

— Hai să vedem, măi Isaac, copil fără minte ! Cum ai putut să faci o asemenea boroboață ? Spune-mi, ce s-a întîmplat ?

Isaac răspundea, invariabil :

— Nu s-a întîmplat nimic !... Dați-o dracului, povestea asta !...

— Totuși ! Numai o singură lună ! Haide, Isaac, dacă te-ai întoarce de bunăvoie, nu te-ar pedepsi, te-ar elibera și ai fi un om.

— ...Niciodată n-o să mai fiu *un om !*

Mărunt, slăbuț, un blond spălăcit, cu înfățișare timidă și vorbirea încîlcită, Isaac sta totdeauna în picioare, mereu cu un cot sprijinit pe tejghea și își sorbea încetișor rachiul de patruzeci de grade, mestecînd întruna boabe de năut prăjit, oferite gratuit în Orient, alături de nu importă ce consumație. Bea, cu privirea ațintită în pămînt, cu figura-i de copil lipsită de orice expresie, jumătate taciturn, jumătate dus pe gînduri, aproape nepăsător la ceea ce se petrecea împrejurul lui. Cu toate acestea, politicos și îndatoritor cu cine se ferea să-i descoasă povestea, pe care el o dase dracului. Dar puțin numeroși erau oamenii discreți, căci puțini numeroși sînt cei care au bun-simț. Majoritatea obișnuiților la crîșma lui Binder, observîndu-i descumpănirea, simțeau o plăcere să-l vadă suferind. Atunci, Isaac pleca de îndată, fără să rostească o vorbă.

La început, presimţind o durere prea vie în sufletul dezertorului, Binder şi intimii lui evitară să-l mai descoase şi mîrîiau împotriva celor care se comportau fără tact cu melancolicul Isaac.

Însă luni întregi trecură, fără ca alinarea sperată să vină. Isaac rămînea liniştit, dar ce linişte sfîşietoare! Ai fi preferat să-l vezi urlînd.

Pe masca lui, nici urmă de tristeţe; veselie, nici atît. Nici surîs, nici amărăciune; o stare de spirit mereu aceeaşi. Şi totuşi, fiecare se întreba: „Ce poate să aibă, băiatul ăsta? Dragostea? Asta, oricum, trece. Nostalgia ţării? Haida de!..."

Cîteodată, şuşotelile ajungeau la urechea lui Isaac; însă el trecea mai departe, liniştit, cu ochii săi verzi ce nu trădau nimic.

Excelent pălărier, îmbrăcat corect, fără a fi cochet, Isaac fu de o punctualitate exemplară, tot timpul anului după sosirea lui la Alexandria. În zilele cînd lucra, nu-l vedeai decît seara, pe la orele zece; duminica şi-o petrecea, dimpotrivă, toată ziulica la Binder, dacă nimeni nu-l supăra. Era amabil, simpatic, de la prima încercare de apropiere, fără cea mai mică urmă de sforţare.

Binevoitorii, cu gînduri de însurătoare, ziceau despre el: „Păcat că nu e un temperament mai expansiv. Ar face o partidă strălucită, căci cîştigă bine!".

Motrogan i-o spunea de-a dreptul:

– Ia ascultă, măi Isaac! Mi-ar place să ştiu, cine-i evreicuţa pe care o mănînci din ochi, pînă la zece seara?

Şi luîndu-şi vioara:

— Eu sînt gata de nuntă. Ascultă aici:

Hat a-id a-Babală!
Hat a-Bab a-idălă!

Evreii, numai cu mare bunăvoinţă, înţelegeau ceva din idişul lui Motrogan, dar rîdeau, de fiece dată, din toată inima. Isaac, care-l iubea pe Motrogan, nu rîdea totuşi deloc. Se remarcase, chiar, că aluziile lăutarului îi întunecau uneori chipul, deşi îşi păstra aerul amabil. Respingea cu naivitate atari presupuneri şi pleca de îndată.

După plecarea lui Isaac, Motrogan dădea din cap:

— Aici e buba! Iubeşte, bietul băiat!

Binder şi femeia lui îl adorau pe Isaac, ca şi cînd ar fi fost feciorul lor, ţinîndu-l sub ocrotire straşnică. Timp de mai multe

săptămîni, crîșmarul își împinse devotamentul pînă la a face pe detectivul pe urmele singuraticului, ca să se încredințeze dacă dragostea era pricina melancoliei lui. Fu timp pierdut : Isaac făcea în fiecare seară înconjurul Pieței Mehmet-Ali, hoinărea pe două străzi lăturalnice, mereu aceleași și se înapoia acasă. Nici un progres. Binder renunță la investigațiile lui, din două motive, total diferite : prima, cancerul care-i măcina nevasta, îi obliga să petreacă nopți albe, la căpătîiul suferindei.

Celălalt motiv, mai fericit, era prosperitatea negustoriei, care, în acea vreme, ajunsese la culmea înfloririi. De la deschidere, la ora opt dimineața și pînă la miezul nopții, cînd trăgea obloanele, crîșma și cele două odăi, alăturate, nu se goleau, nici cît ai fuma o țigară. Binder și cei patru băieți care îl ajutau, se zbăteau ca nebunii, în mijlocul unei lumi, ca la bîlci. Nu se mai știa cine-și plătea consumația, dacă nu cereau plata, a doua oară, de la același client sau cine o ștergea, fără să plătească ceva. Vioara și vocea gravă a lui Motrogan punea capac vacarmului. La miezul nopții, Binder nu mai avea glas.

Nu se mai cerea vin românesc, ci vin pur și simplu. Cît despre fripturi, părea că un grătar uriaș învăluia toată strada Khandak în fumul lor, întărîtînd pofta, ca nicăieri în altă parte. Se comandau fleici în orice timp al zilei, ca la tîrg.

Locanta „La dorobanțul român" era atît de nouă și originală, încît numele ei făcea înconjurul Alexandriei : „La Binder, se mănîncă fripturi pe talere de lemn ? Vinul — și ce vin, românesc ! — se bea în oale de pămînt ! Și cît îi de bun ! Păcat că nu prea găsești scaune libere".

Uneori, valul de du-te-vino paraliza serviciul, zăpăcind pe chelneri. În furnicarul omenesc, cei mai obraznici nu erau mușterii, ci molima arhicunoscută a vînzătorilor de bilete de loterie, lustragii, vînzători de ziare, în majoritate arabi, bătrîni cu privire șireată, ștrengari îndrăzneți obișnuiți cu un picior în spate, de cînd se europenizase Egiptul. Strigătele acestora domina fără încetare hărmălaia.

— *Lotria frantaui, rumi, Heluan !*

— *„Tachydromos ! Ephymeris !" „Les Novelles Egiptiennes !"*[1]

— *Lustr, hauaga, lustr !* strigau stăruitori lustragii, făcîndu-și loc cu lădița.

---

[1] Titluri de ziare (*n.e.*).

Dar, într-o zi, colac peste pupăză, un grup de proxeneţi coborîră din mai multe trăsuri şi pătrunse în restaurant. Binder le arătă iute uşa :

— Afară, domnilor ! Înapoiaţi-vă în „Gnina“ voastră ![1] Nu pentru asta am părăsit România, ca s-o găsesc în Egipt !

În tot timpul acestei perioade de afaceri furtunoase, care durară în cele trei luni de iarnă, Isaac, la început, apăru arareori ; apoi nu se mai văzu. Cînd viaţa locantei redeveni normală, Binder îşi reveni din zăpăceală şi-şi dădu seama, înspăimîntat, că dezertorul dispăruse. Într-adevăr, pînă atunci viaţa lui Isaac fusese prea ordonată şi uniformă, pentru ca această schimbare bruscă să nu devină neliniştitoare !

Binder alergă la atelierul unde Isaac lucra şi unde era înconjurat cu dragoste deosebită. Pălărierul îi declară că-l părăsise de acum două luni, fără vreun motiv şi în ciuda tuturor ofertelor sale, care mai de care mai avantajoase. Cîrciumarul îl căută acasă ; nu-l găsi, fiindcă se mutase.

Consternat, moş Binder scotoci în maldărul de scrisori pe care i le trimiteau toţi nepăstuiţii ajutaţi de el, amintindu-şi că Isaac găsea acolo, săptămînal, cîte o scrisoare de la părinţi. Nu găsi nimic pe numele protejatului său, ceea ce i se păru ciudat.

— L-am văzut pe Iusuf, strigă Motrogan, răvăşind maldărul de scrisori...

— Iusuf ? Într-adevăr, mi-amintesc că l-am zărit şi eu spuse Binder. El trebuie să cunoască ascunzătoarea lui Isaac !

În gloata murdară a vînzătorilor de bilete de loterie care mişună la Alexandria, ca dealtfel în tot Egiptul, Iusuf, un bătrîn evreu arab, era cea mai originală apariţie.

Mai întîi, era poligot şi singurul printre coreligionarii arabi care cunoştea „jargonul“. Sprinten ca o veveriţă, murdar ca toţi arabii săraci, răutăcios şi, în acelaşi timp, inteligent — cum doar ovreii pot fi — bun şi omenos în orice ocazie, ca toţi cei care suferă din toată inima, Iusuf îşi plimba odată cu teancul de bilete de loterie, coşniţa trupească şi manierele cele mai neaşteptate. Spîn, pe jumătate chior, de ochiul drept, atît de slab că abia-i ghiceai trupul sub sutana largă, într-un cuvînt, aproape respingător ; se făcea simpatic, îndată ce-şi deschidea gura ca să-ţi recomande în

---

[1] Cartierul prostituatelor din Alexandria (*n.a.*).

„şapte limbi" biletele sale de loterie, care — spunea el — erau „toate norocoase".

Deşi în Egipt toată lumea joacă la aceste ruinătoare şi felurite loterii de un piastru, cu tragere săptămînală, vînzătorul este trimis la început la plimbare, uneori destul de brutal. Se ştie că „nu se cîştigă niciodată" sau arareori, mai ales lozul cel mare de o sută de lire sterline, atît de jinduit de toţi.

Totuşi, nimeni n-a fost văzut să fie grosolan cu Iusuf ; rareori i se refuza piastrul pentru bilet, totdeauna el oferindu-ţi numai unul singur. Graţios, în ciuda urîţeniei, Iusuf murmura îmbietor :

— Încearcă-l p-ăsta de aici... Nu ? Ei bine, să tragă acest copil un altul.

Sau :

— Staţi aşa ! Cred că mai am un bilet de la „Egipteana". Fiindcă n-a venit nimeni să-l ia, trebuie să fie cîştigător, cu siguranţă.

Şi Iusuf scotoceşte în buzunarul său enorm, ferindu-se să nu scoată două bilete. Dacă i se întîmplă, strigă vesel :

— Ah ! aveam două ! Vă rog, nu alegeţi ! Luaţi-le pe amîndouă !

Dacă clientul nu-i ia decît un bilet, pe celălalt i-l lasă pe masă şi se duce :

— Malèche ! (Nu-i nimic !) Vi-l las pe riscul meu... O să mi-l plătiţi mîine !

A doua zi, bineînţeles, e bombănit, uneori nu vor să-i plătească biletul dat cu de-a sila. Dar Iusuf, care cunoaşte prostia omenească, răspunde prompt :

— Ah ! un om *ca dumneavoastră* nu se poate uita la un piastru. Şi-apoi, ce cîştig eu ? Douăzeci de parale !

Şi omul plăteşte. Iar Iusuf pleacă, drept ca o trestie de zahăr. Faţă de clienţii pe care i-a „periat", nu-i plăcea să-şi repete „trucurile". Dar, trebuie recunoscut, dintre toţi vînzătorii, Iusuf era cel care a pasat cel mai mare număr de bilete cîştigătoare.

Dealtfel, o şi spunea, cînd îşi făcea reclamă :

— Patru lozuri mari au trecut prin mîinile mele, anul ăsta ! Uite, Binder poate s-o spună, căci el cunoaşte pe doi din fericiţii cîştigători, clienţi de-ai lui. Nu-i aşa, Herman ?

Herman se întorcea cu spatele, rîzînd :

— Măi blestematule „Azoi" !

Evreii îl numeau pe Iusuf, deseori, „Azoi“, din cauză că el folosea mai totdeauna acest cuvînt din idiş.

Acest vînzător era singurul care fusese văzut întovărăşindu-l pe Isaac, în ultima vreme. Şi Binder îl aştepta, răbdător, ca să-l ia la întrebări. Numai că Iusuf, pricepînd situaţia, îi strigă de departe :

— N-ai lume azi ! Mă duc !

Dintr-un salt, Binder îl prinse de braţ.

— Stai oleacă Iusuf ! Ştii ce s-a întîmplat ?

— Ce ?

— Isaac a dispărut !

— *Azoi ?...*

— Azoi, dragul meu, sînt sigur că tu ştii ce-a devenit !

— Cum poţi să fii atît de *sigur ?*

— Pentru că te-am văzut scotocind prin scrisori...

— Scotocesc ! Scotocesc ! Herman, tu o iei cam repede. Am căutat şi eu *o dată,* să văd dacă n-am ceva scrisori...

— Tu, şi scrisori ! ? De la cine ?

— De la cine, de la necine... Poate că am şi eu pe cineva. De ce n-aş avea ? De ce n-aş avea ?

Binder adaugă :

— Şi p'ormă, eşti singurul care ai fost văzut întovărăşindu-l pe Isaac.

— *Azoi !* N-o ştiam. Dar ce pot face. Sînt un om cinstit !

Binder se supără şi-i puse mîna în gît :

— Ascultă, *Potz !* Vrei să-mi spui, unde se află Isaac ?

— Acum de ce îmi spui : *Potz,* protestă Iusuf ; că n-am spus despre tine că eşti un om cinstit ? De unde vrei tu să-l scot pe Isaac ? El nu-i un bilet de loterie, ca să-l ţin ascuns în buzunar ! Poate o fi plecat în România !

Binder şovăi, pe gînduri :

— Cum se poate să plece, fără să ne spună „bună ziua“ ? Atunci, tot tu eşti ăla care l-ai sfătuit s-o şteargă englezeşte !

— Eu ?... Eu nu dau sfaturi nimănui. Îi las pe oameni să facă ce-i taie capul...

— Afară de cazul cînd e vorba de un bilet de loterie.

— Asta-i altceva. E negustorie. Şi tu ai scris, colo, sus „La dorobanţul român“ şi, în prăvălie, nici urmă de dorobanţ, nici român, nici turc !

— Eu sînt dorobanţul!

— *Azoi*? Nu, nu! Tu eşti un *id*, Binder, tu nu eşti dorobanţ!

Oare să nu fie nici un mijloc de-a scoate ceva de la Iusuf? L-a întors pe toate feţele, dar cădea mereu în picioare, ca pisicile. Totuşi, Binder era ferm convins că vînzătorul de bilete de loterie ştia ce devenise Isaac. Într-o zi, n-a mai fost nevoie să-l sîcîie, căci Isaac, în persoană, ieşi la lumină.

Liniştit. Ziua, în amiaza mare, plină de o lume pestriţă. Cu capul gol, fără guler, barbă de trei luni, jerpelit şi murdar, încărcat-ochi cu ustensile din sîrmă: umeraşe, cuiere, curse de şoareci, coşuleţe împletite, grătare şi alte obiecte mărunte.

Mergea cu pas de om fericit, înghiontit în toate felurile de arabii grăbiţi, nedîndu-le nici o atenţie. Cu ochii deschişi mari şi gîtul ţeapăn avea înfăţişarea sfîşietoare a orbilor.

Fireşte, nimeni nu l-a recunoscut, din depărtare; dar cînd se opri în faţa terasei înţesate a restaurantului, se auzi un strigăt de oroare, general.

— Tu eşti, Isaac!? strigă Binder.

— Bună ziua... Eu sînt... Daţi-mi un rachiu.

Chelnărul îi turnă băutura. Isaac îşi depuse calabalîcul într-un colţ, se rezemă cu coatele de tejghea şi începu să-şi deguste rachiul, ronţăind năut.

Binder, cu braţele încrucişate pe piept, îl privea cu o uluire îndurerată.

— Cum merg treburile, domnule Binder? rosti Isaac, cu un aer degajat.

Cîrciumarul îl privi îndelung, cu băgare de seamă, apoi:

— Merg foarte prost, bietul meu Isaac, de vreme ce tu te înapoiezi în halul ăsta. Cine te-a pus la cale? Iusuf? Poate să fie mîndru de asta! Dacă te-ar vedea părinţii tăi, ar muri, săracii!

— De ce? Ce, am devenit un hoţ?

Uimit, Isaac părea să caute un răspuns în ochii lui Binder, dar privirea lui bîjbîia dincolo de el, în infinit. Mai mulţi prieteni vechi înconjurară pe restaurator şi, ca şi el, încercau, tăcuţi, să-l recunoască pe Isaac, în noua-i înfăţişare. Îl iubiseră atît de mult, încît nu le venea să creadă.

— Dar ce s-a întîmplat? îi spuse moş Binder.

Împletitorul de sîrmă gemu:

— Ce s-a întîmplat... Pentru voi, ăştia, totdeauna se întîmplă ceva... Nu s-a întîmplat nimic. Vă fac, oare, de ruşine ?

— Ruşine, nu ! Ci milă, replică Binder.

Isaac dădu din umeri, cu privirea la papucii lui arăbeşti :

— Milă... E foarte bine... Aveam poate nevoie... De multă vreme. Mai daţi-mi încă un rachiu.

— Eu nu-ţi mai vînd nici un rachiu ! spuse Binder, sufocat. Ai devenit un beţiv. Se vede cît de colo.

— Şi beţivul nu-i şi el un om, domnule Herman ?

— Pentru mine, nu ! Beţivul nu-i un om ! Poate pentru Iusuf, care schilodeşte oameni *întregi*, în numele lui Iehova !

— Pe cine a schilodit ?

— Pe tine !

— Nu-i adevărat, domnule Binder, nu eşti drept. Iusuf mi-a redat pacea cu mine însumi. Nu eram atît de *întreg*, cum crezi dumneata. Daţi-mi un rachiu.

— Nici pic de rachiu !

— Bine, domnule Binder... Voiam să beau de-al dumitale, care este bun. Voi bea în altă parte, din cel rău.

— Treaba ta, nenorocitule ! Îţi vreau binele, dar văd că nu se poate.

Isaac zîmbi, blajin :

— Binele meu... Hm ! se află în mîinile lui Dumnezeu !

— Asta e ! exclamă Binder, bătînd din palme. Mi-era teamă că „Azoi“ a făcut din băiatul ăsta o tristă captură pentru Iehova. Iată-l pe Isaac al nostru, pios, un beţiv pios !

— Daţi-i pace lui Iusuf ! murmură Isaac, adunîndu-şi bulendrele.

Moş Binder îl apucă de braţ :

— Nu vrei să mănînci ?

Vînzătorul ambulant se gîndi o clipă, apoi :

— Nu... Mulţumesc... Nu mi-e foame !

— Nu ţi-e foame ! Mai bine mărturiseşte că acum tu nu mănînci decît feluri de mîncare cuşer.

— Poate...

Şi plecă încetişor, temător, cu gîtul ţeapăn.

Bunul Binder îşi ascunse faţa şi alergă la nevastă-sa.

Îndată după plecarea lui Isaac, Iusuf dădu năvală în restaurant. Uitătură şireată, aer naiv, strigă tare, întinzîndu-şi lozurile.

— Lotria nemtaui, griki, Heluan, Ismailia !

Motrogan sări de la locul lui :

— Șterge-o, Iusuf ! Dacă Binder te găsește aici, o să-ți smulgă ultimele trei fire din barbă ! Isaac tocmai a plecat...

— *Azoi ?* Și ce legătură e între Isaac și barba mea ? De ce vrea Binder să mi-o smulgă ?

În clipa aceea, cîrciumarul intră, alb ca varul, îl înșfăcă de guler pe vînzător și urlă :

— Golane ! Tu l-ai îndobitocit pe Isaac. Lepră bigotă, să dispari de-aici și să nu te mai văd venind niciodată. Criminalule !

Celălalt se zbătea :

— Binder... Binder... Ascultă-mă... Ascultă-mă...

Și cînd izbuti să se smulgă, în sfîrșit, din mîinile restauratorului, vocea lui durui ca o tobă :

— De ce sînt criminal ? De ce lepră ? De ce golan ? Am salvat un suflet, l-am readus pe calea cea bună ! Am dat o altă meserie, unui om care voia să moară ! Asta e o crimă ! Nu eu vînd rachiu, ci tu ! *Dorobanț român ! Dorobanț român !* Binder, o să fii pedepsit, într-o zi ! Căci tu ești un *id*, nu un *dorobanț !* Și Dumnezeu pedepsește pe id, cînd devine *dorobanț !*

— Ieși de-aici, imbecilule !

— Plec... Dar nu uita : femeia ta s-a și îmbolnăvit !

Aceste întîmplări coincideau, în toamna lui 1906, cu apariția în Mediterană a patru pacheboturi poștale, pe care guvernul român le lansase, triumfal. Patriot sentimental, Binder își luă un operator, ca să le fotografieze unul după altul, îndată ce apăreau în portul Alexandriei, albe ca zăpada. În felul acesta, el putea să contemple pe săturate fotografiile mărite și agățate pe pereții prăvăliei : „Dacia", „Împăratul Traian", „Regele Carol I" și „România".

Desigur consulul român, care debarcase primul, nu era mai puțin mîndru și mișcat mai sincer decît evreul Binder. (Înțeleagă cine poate !).

Timp de cîteva luni, tricolorul patriei lui îndepărtate a fîlfîit aproape în permanență în fața dughenei „La dorobanțul român". Binder, cu barba albită de timpuriu, întîmpina cu brațele deschise pe toți cei care coborau din dragile lui vapoare și doreau să-l viziteze. Uită de cicatricea și de rănile inimii și deveni un oficiu de

informații, un azil de noapte, bancherul și „nătărăul", pentru bunul sau răul compatriot.

Printre noii vizitatori se afla unul, care nu era nici bun, nici rău compatriot ; un om pentru care cuvîntul „patrie" nu însemna nimic, dacă nu o „parcelă binecuvîntată din pămîntul Domnului, pe care stăpînii ei o făcuseră insuportabilă" ; un cetățean al universului, îndrăgostit de dreptate, un tovarăș care știa să spună răspicat ceea ce voia și ceea ce detesta și pe care Binder îl îndrăgi de îndată. Acest om era Sotir, bătrîn lup de mare, cambuzier sever și tandru de pe „Dacia", mare prieten al familiei lui Isaac, sărmanii Perlmutter, părinți nefericiți, ai căror copii se risipiseră prin lume „ca puii de potîrniche", lăsîndu-i în voia soartei lor de croitori săraci la Constanța.

Sotir, „bărbosul" cu mers nepăsător, nu-l mai văzuse pe Isaac de la încorporare. De-atunci, trecuse mai mult de cinci ani. Dintre toți copiii lui Perlmutter, el îi iubea cel mai mult pe Isaac, după Estera, dragoste pe care băiatul o împărtășea într-atît, că făcu din matelot un confident. Între timp, avu loc dezertarea și prăbușirea morală a dezertorului. Cambuzierul nu ignora nici pe prima, nici motivul care o provocase : pasiunea soldatului pentru logodnica lui, pe care o urmărea cu disperare în exilul său în Egipt. Sotir nu știa nimic despre prăbușirea morală a fostului pălărier și urmările ei de care înșiși Perlmutter-ii n-aveau habar.

Se poate deci închipui ușor ce lovitură grea primi inima lui Sotir, în dugheana lui moș Binder, spre care matelotul se și îndreptase cu pași nemăsurați de mari, îndată după acostare.

La rîndul său, Isaac, înștiințat de părinții lui despre sosirea marelui prieten, dădea tîrcoale nerăbdător prin împrejurimile „Dorobanțul român" cercetînd mulțimea, cu o privire însuflețită, sucindu-și gîtul încoace și încolo, mai mult ca de obicei. Trecură unul pe lîngă celălalt, fără să se recunoască. Sotir pătrunse în restaurant, ca un străin oarecare.

Două ore mai tîrziu, zăvorîți într-o odaie separată, cîrciumarul și matelotul fraternizau, așa cum doar cetățenii universului o pot face, deși pînă în ajunul întîlnirii, unul ignora existența celuilalt. Dar aici stă marea putere, marea fericire a celor sinceri, pe care oamenii obișnuiți n-o cunosc. Este cea de-a zecea fericire, după cele nouă înscrise în *Evanghelie* și prima care ar trebui să figureze în evanghelia unei lumi mai bune. Se va spune, atunci : *„Fericiți cei*

care se iubesc de la prima întîlnire, împărtășindu-și întreaga bucurie și toată suferința, zăvorîte în inimile lor fremătînde de viață intensă, căci sînt fiii aceluiași Dumnezeu generos. Ei se vor recunoaşte în Eternitate".

Stă scris în cartea nevăzută a oricărei soarte cumplite că dragostea — care nu-i decît o tulburătoare beatitudine pentru muriorii de rînd — trebuie să fie un jăratic de iad pentru generoşii cu inimi plăpînde. Aceasta a fost și soarta lui Isaac.

— L-am cunoscut, povestește Sotir, dîndu-și pe spate capul de pustnic voluptos, drept un flăcău înțelept, de-o tandrețe timorată și-o cochetărie timidă. Ireproșabil în toate faptele lui, ca o tînără fată supusă. Ce grăunte de nisip a intrat în mașinăria lui fragilă, ca să decadă în halul în care îmi spui ?

Mă gîndesc la părinții lui și aș vrea să caut o explicație prin vreunul din înaintași. Ei bine ! afară de taică-său, totul e mediocritate : o familie de hahami. Dar Avram a fost o ființă întreprinzătoare, nemaipomenită, iar ca îndrăgostit, un adevărat motan. N-o spun, cu totul la figurat, căci plictisindu-se în fața mașinii de cusut, se făcu învelitor de case și se urcă pe acoperișuri.

Toți copiii mai mari i-au semănat, desigur fiecare în felul său. Numai Isaac părea cumpătat, calm, blînd. Așteptam să se elibereze din armată, ca să-l văd la casa lui, supremul ideal al tuturor părinților ; cînd, ca o lovitură de trăsnet, dezertarea ! Și cît de nătîngă : nu mai avea decît treizeci de zile,ca să-și împlinească cei trei ani lungi de cătănie.

Despre această ispravă nimeni nu știa precis ce a provocat-o. Fata unui marchitan de la Galați, frumoasă după cît se pare... Isaac a avut nenoricirea să facă parte dintr-o companie de infanteriști trimisă să înăbușe niște tulburări socialiste, și acolo și-a văzut logodnica lovită cu cruzime. Aceasta emigrînd în Egipt cu familia ei, Isaac se aruncă îndată pe un vapor și o ajunse. Iată toată drama. Ce s-a petrecut apoi, aici ?

— Aceeași întrebare, răspunse Binder, n-am încetat să i-o punem lui Isaac, dar nimic nu l-a putut face să mărturisească motivele tristeții sale. Acum, îl cred pierdut, din cauza acestui fanatic Iusuf, pe care și l-a ales drept confident.

— Cu siguranță, a intervenit o ruptură între îndrăgostiți ! conchise Sotir.

— Şi ce ? Nu mai sînt femei ? strigă Binder. Trebuie să înnebuneşti, fiindcă o femeie te-a părăsit ?

— Sînt de aceeaşi părere cu tine ; dar să ştii că cel mai bun dintre oameni e ca şi oţelul : o încercare mai tare şi se fărîmă ca un pahar. Aştia sînt jupuiţii de vii ai vieţii ; nu mai au nici un pic de piele, care să-i apere. Şi Dumnezeu a fost nedrept, expunîndu-i furtunilor nimicitoare.

În clipa aceea, Isaac apăru în odaia celor doi prieteni. După un moment de ezitare, se aruncă la picioarele lui Sotir, îi înlănţui genunchii, strigînd :

— Sotir !... Salvează-mă ! Salvează-mă ! Ea mi-a strigat „dezertorule" !

A fost singurul ţipăt de disperare, ce scăpă din pieptul lui Isaac şi care-i atestă durerea. Dar Sotir, crezîndu-l gata la mărturisire, îl strînse în braţe şi-i spuse cu blîndeţe :

— Bine... bine... Te voi salva... Spune-mi unde-i răul... Vorbeşte.

Isaac îl privi năuc :

— Nu-i nici un rău... Trece... Daţi-mi un rachiu.

Cum Binder se pregătea să urle împotriva rachiului, Sotir îl opri cu un gest şi comandă :

— Băiete ! Două rachiuri ! Le vom bea împreună, dragul meu, şi împreună ne vom împărtăşi durerile, căci şi eu am destule...

— Nu, nu ! făcu Isaac. Nu-mi povesti nimic. Mă simt bine aşa...

Cu o mutră prietenos-supărată, Sotir contemplă această zdreanţă omenească, plăpîndă din născare şi învinsă de viaţă :

— Totuşi... Să vedem Isaac... Tu îmi ceri să te salvez. Se află, deci, un rău care te roade. Spune-mi-l ! Vorbeşte ! Ce s-a întîmplat ?

Nenorocitul îşi ducea mereu paharul la gură, se uita în lături şi tăcea. Însă, la ultima întrebare a lui Sotir, tresări :

— Ah ! şi tu mă sîcîi, chiar tu... Toată lumea e curioasă să afle ce s-a întîmplat ? Ei bine, un suflet omenesc şi-a găsit liniştea, iată ce s-a întîmplat !

Se ridică şi pătrunse în sala prăvăliei, unde tocmai atunci răsuna glasul lui Iusuf, care se ciorovăia cu chelnerul :

— Lasă-mă să intru ! Îl caut pe Isaac !

— Pleacă de-aici ! îi strigă Binder, apărînd în grabă în spatele vînzătorului de lozuri. Ieşi sau te pocnesc !

Sotir interveni ca să-l potolească. Iusuf îl măsură cu dispreț și spuse cîrciumarului :

— Binder ! Nu-ți insulta neamul ! Un ovrei, chiar unul care mănîncă *treffe*, tot ovrei rămîne...

— Puțin îmi pasă de ceea ce înțelegi tu prin evreu. Afară, criminalule !

Cambuzierul interveni :

— Ascultă, Iusuf, nu e bine, chiar e foarte rău ceea ce ai făcut din băiatul ăsta...

— *Azoi* ? Și eu îți răspund că nu discut cu un *goi* despre *bine* și *rău*... Or, d-ta ești un goi, nu mă atinge.

— Da, dar între noi doi se află Isaac...

— Nu ! Între noi doi se află tot Israelul !

Întorcînd spatele lui Sotir, vînzătorul de lozuri puse mîna pe umărul dezertorului :

— Isaac ! Nu te lăsa să-ți sucească mintea un *goi* și un ovrei rătăcit ! Tu nu ești făcut pentru plăcerile pămîntești, ci pentru viața eternă ! Îți dai seama ?

Abătut, împovărat de marafeturile din sîrmă împletită, Isaac încuviință.

— Da !... Doresc viața eternă !...

Sotir murmură, scos din fire :

— I-ar trebui o chelfăneală zdravănă acestui fanatic !

— Ce domnule *goi* ? Puteți să mă bateți, dar eu știu sigur că vă înșelați ! Și eu sînt cel mai tare ! Haide, Isaac !

Și împletitorul de sîrmă îl urmă supus pe vînzătorul de lozuri și amîndoi dispărură în mulțime.

Începînd din acest moment, Isaac nu se mai arătă pe la Binder decît la intervale foarte depărtate. Cînd apărea, o dată sau de două ori pe lună, era numai ca să ceară din pragul crîșmei :

— Vreți să-mi dați un rachiu ? Dar fără morală !

De cele mai multe ori, Binder îi refuza rachiul, necăjit de disprețul lui Isaac față de „morala“ lui. Totuși, ca să-și poată da seama de gradul de mizerie a lui Isaac, cîrciumarul consimțea să-i servească rachiul, niciodată acceptat gratuit, nici de la Binder, nici de la oricine altul. Totdeauna cu coatele pe tejghea — poziția lui

favorită — întindea piastrul și nu se atingea de băutură, pînă ce nu dispărea banul în sertar.

Din zi în zi mai slăbit, mai abătut și mai zdrențăros, Isaac părea mistuit de foame și mizerie. Părea îmbătrînit, la douăzeci și cinci de ani, cu figura brăzdată de riduri. Părul îngălat îi cădea în ochi și de-a lungul obrajilor. Mîini și picioare, murdare și crăpate. Privirea, mereu pierdută. Respirația, gîfîindă.

Uneori, văzînd că Binder nu-l mai descoase, se pornea să vorbească despre el însuși, cu o voce stinsă :

— Nu trebuie să fiu compătimit prea mult... Mă simt mai bine acum... Sînt împăcat. Adevărata mizerie nu-i cea de-afară, ci aceea care-ți clocotește în măruntaie. Și apoi, ca să cîștigi viața eternă, trebuie să fii extrem de sărac.

Iusuf, pe care Binder îl tolera acum în crîșma lui, intervenea aprobator :

— Da , dragul meu Herman. Isaac este salvat ! Inima lui n-o să mai sufere ! Altfel ar fi fost greu : după fiecare vindecare o altă dragoste și o altă suferință ! Asta-i viață ? Ca să nu mai spun că asta te face să-l uiți complet pe Dumnezeu, ceea ce nu-i îngăduit unui evreu ! E adevărat, Isaac bea și asta nu-i bine. Dar Iehova îl iartă ușor, dacă sufletul bețivului este dăruit lui. Și eu garantez de sufletul lui Isaac !

La auzul acestei declarații pasionate, Isaac sări în sus :

— Nu-i așa, Iusuf, c-o să am parte de viața veșnică ?

— Da, scumpul meu Isaac, o vei avea ! Urmează-ți cu credință drumul tău. Dumnezeu îi iubește pe toți cei care i se prosternează, chiar dacă beau. E un păcat micuț de tot !

Binder, adesea și Sotir, ascultau această filozofie, dădeau din umeri și se resemnau în fața faptului împlinit.

Dar, într-o zi, toată lumea fu răscolită de o veste, cu neputință de înțeles. Un client, obișnuit al restaurantului, intră cu o monedă de aur în mînă, o arătă lui Binder și-i spuse :

— Iată o liră sterlină, cîștigată într-un mod ciudat. Prietenul vostru, vînzătorul de mărunțișuri, m-a oprit adineauri pe strada Nubar și mi-a dat-o, spunîndu-mi : „Ține-o, domnule, e pentru dumneavoastră“. Și îndată s-a întors cu spatele, lăsîndu-mă cu gura căscată. Să fie oare Isaac al vostru atît de bogat, ca să-și îngăduie atari pomeni și atît de nepotrivite ? Vă las lira. Poate o să puteți să i-o dați îndărăt. Sărmanul om... Îi merge rău. Cine știe de cîte ori a repetat figura asta, pînă să mă nimerească pe mine !

— Acum înțeleg de ce este atît de nenorocit ! strigă Binder, privind înspăimîntat la moneda de aur.

Era ora prînzului. Restaurantul gemea, arhiplin. Iusuf apăru :

— Loteria „Hel"...

— Ascultă, Azoi, imbecil blestemat ! îl apostrofă cîrciumarul, arătîndu-i moneda.

— Ei, ce, tu nu poți vorbi mai cuviincios ?

— Să te ia dracu ! Nu merită osteneala să fii politicos cu un idiot ca tine. Privește rezultatul dădăcelii tale cu Isaac : nenorocitul împarte bani la trecători !

— Azoi ? Păi e bine !

— Cum „e bine", tîmpitule ! El nu mănîncă, nu-și cumpără nici măcar un lanț și aruncă lirele pe stradă ! Tu ești ăla care l-ai învățat asta ?

— Eu nu învăț nimic pe nimeni. Nu sînt haham ! Dar dacă Isaac disprețuiește banul, așa-i foarte bine ! Asta dovedește că-i cu Dumnezeu !

— Și tu faci ca el, mă Azoi ? Îți dai banii tăi ?

Iusuf îi întoarse spatele și de la ușă îi spuse :

— Herman ! Ce *fac* eu și dacă *dau* sau nu, nu ești domn ca s-o știi. Află numi că un evreu bun nu pote fi niciodată un om rău !

Din ziua cînd au izbutit să pună mîna pe Isaac și să-l confrunte cu clientul căruia îi dăduse lira sterlină, vînzătorul ambulant rupse ultimele legături cu ceea ce îi rămînea ca obișnuință omenească : încetă subit să mai bea, nu mai vorbi și păru că uită pe toți cei care îl iubiseră, inclusiv pe Iusuf.

Confruntarea fu scurtă și netă : Isaac trată pe client drept „nebun", spunînd că nu l-a văzut niciodată sau că l-a cunoscut.

Dar, într-o zi, se produse un alt eveniment.

Motrogan, fără lucru trei sferturi din timp, fu însărcinat de Binder să-l urmărească pe Isaac, prinzîndu-l asupra faptului.

— Apucă-l de mînă, în clipa cînd o vrea să dea moneda și întreabă-l ce înseamnă asta, porunci Binder.

— Să nu faci așa ceva, Motrogane, se opuse Iusuf, care era de față. Încredințează-te, văzîndu-l ce face, dar nu-l atinge.

— Iusuf are dreptate ! spuse un doctor care îngrijea pe nevasta lui Binder și asistase la confruntare. Isaac trăiește într-un soi de

somnambulism : o comoție violentă l-ar putea ucide sau înnebuni. Știți doar că-i bolnav de inimă, în ultimul grad.

Motrogan se ținu scai de Isaac, toată după-amiaza, dar nu-l văzu decît făcîndu-și negustoria ; dar, către seară, fu martorul unei scene nebănuite.

În clipa cînd Isaac trecea pe strada Surorilor, o doamnă tînără și frumoasă, însoțită de un domn grăsuliu, tocmai ieșea din magazin și fu cît pe-aci să se ciocnească, nas în nas, cu vînzătorul ambulant.

Și ea și el făcură un pas înapoi, buimăciți ; apoi frumoasa și însoțitorul ei se urcară repede într-o trăsură, care-i aștepta. Atunci Motrogan îl auzi pe Isaac strigînd, timid și emoționat :

— Roza ! Eu sînt tot *„dezertor !"*

Trăsura o porni repede, în galop. Isaac se prăbuși la marginea drumului, unde-l surprinse noaptea, cu marfa în spate și fruntea sprijinită pe genunchi.

Motrogan avu buna inspirație să aștepte. Și se luă după el, cînd nenorocitul își reluă mersul. N-a fost degeaba : în acea seară îi descoperi culcușul.

Clătinîndu-se ca un om beat, Isaac mergea pe străzi întortocheate și înțesate cu arabi ce-și împingeau cu mîinile cărucioarele încărcate cu trestie de zahăr, smochine, nuci de cocos sau plăcinte murdare. Isaac își croia drum, încasînd îmbrînceli de la toți trecătorii, stînjeniți la înghesuială de fierăria sa. El nu riposta deloc, nepăsător la toate. În sfîrșit, în strada Attarin — cartier arab popular — dispăru pe poarta mare, pe unde intrau trăsurile.

Dintr-o săritură, Motrogan îl ajunse și-i aținu urma.

Casa, o cocioabă dărăpănată, urît mirositoare și cufundată în întuneric, n-avea decît un etaj, iar deasupra un pod. Acolo, sub acoperiș, se afla odaia lui Iusuf, o baracă mare din scînduri dislocate : cele de la ușă lăsau să se întrevadă, prin crăpăturile dintre scînduri, tot interiorul celor doi neînțeleși de oameni și rebutați de propriul lor destin.

Era într-o vineri, pe seară. Vînzătorul de lozuri se și afla la rugăciune, cu nasul legănîndu-se deasupra a două lumînări, ale căror flăcări fumegînde luminau cîteva cărți promițătoare de viață veșnică.

Isaac pătrunse înăuntru, ca un automat, tiptil și fără „bună seara", își aruncă marfa, își aprinse lumînările, trase cîteva obiecte, le pipăi îndelung pe toate părțile, apoi, lăsînd să-i cadă brațele,

se grăbi, cu capul înainte, spre un ungher plin cu lanțuri, unde rămase nemișcat.

Iusuf n-avu pentru Isaac decît o aruncătură de privire distrată. Apoi își continuă rugăciunea.

Lăutarul plecă în vîrful picioarelor, spunîndu-și, în sinceritatea lui de țigan îndrăgostit la șaptezeci de ani : „Și toate astea, fiindcă Isaac n-a putut iubi ca toată lumea !".

În strada Khandak, emoția era la culme. Binder se aștepta, dintr-un moment într-altul, ca Isaac să fie lovit de nebunie. Femeia lui, grav bolnavă, plîngea zi și noapte. Dar cel mai nenorocit era Sotir, care se văita :

— Nu știu ce-o să spun părinților lui Isaac ! De trei luni, ei n-au mai primit nimic de la el. Și nu-mi dau pace, ca să le „mărturisesc" că băiatul lor e mort. Cum să le spun că-i mai mult decît mort ? Așa că o să fiu silit să nu trec pe la ei decît o dată la două călătorii cu vaporul. Dar și-atunci o să mă asalteze cu rugămințile lor sfîșietoare, încît simt că înnebunesc și eu !

Cambuzierul încercă, în mai multe rînduri, să-l surprindă pe Isaac în poziția de „generos nesocotit". Dar spionările lui Sotir deveniră imposibile ; cîtă vreme „Dacia" rămase ancorată în portul Alexandriei, Isaac se făcu nevăzut, sistematic.

Încercă să-l convingă pe Iusuf că trebuia să „readucă pe Isaac la o judecată mai bună". Bigotul se apăra, cu sarcasme :

— Să-l aduc pe Isaac „la o judecată mai bună" ? ! La care ? A voastră ? ! Dar, mai întîi, aveți voi una care să stea în picioare, cel puțin atîta timp cît vă trebuie să vă mistuiți cotletul de porc ? ! Voi nu știți să fiți, în lumea asta, nici atît de nenorociți, încît să vă fie îngăduit de-a spera la viața veșnică ; nici atît de fericiți, ca să nu vă gîndiți la ea, căci, flămînzi ori sătui, îndoiala vă roade deopotrivă. Și v-ați găsit voi, ca să vreți să-l aduceți pe Isaac la o judecată „mai bună" ? Ha ! Ha !

Cînd observară, după un timp, că pentru Isaac însuși Iusuf devenise un necunoscut și-l întrebară dacă nu cumva se ciorovăise cu el, vînzătorul de lozuri răspunse :

— Nu ! Dar acum el nu mai are nevoie de mine. Își urmează drumul, pe picioare proprii !

— Vai ! acest „drum" trebuia să fie tare lung, deoarece picioarele începură să-l părăsească pe bietul însetat de viață veșnică.

Aparițiile lui Isaac în taverna „La dorobanțul român" nu mai aveau acum, decît un singur scop : de-a dormi. Nici vorbă de ra-

chiu, nici un cuvînt, nici o explicație... Sosea, pe jumătate mort, cu buzele scorojite, ochii întredeschiși, căutînd totdeauna momentul cînd crîșma era goală sau aproape goală, Fără să rostească o vorbă, se îndrepta direct spre un colț mascat de bufet. Acolo, pe un scaun cu brațele culcate cruciș pe masa de marmoră, își lăsa fruntea să-i cadă încetișor pe brațe și nu mai mișca timp de o oră, adesea trei și chiar mai mult.

Nimeni nu îndrăznea a-l supăra sau să-i adreseze o vorbă. Unii își împingeau respectul pînă la a vorbi în șoaptă, ca să nu-l trezească.

La deșteptare, Isaac își ridica la fel de încetișor capul. Își îndrepta bustul și se ridica în picioare, aproape grațios. Picioarele își reluau drumul. Isaac pleca, așa cum venise.

Unde se ducea ? Peste tot. Aceleași străzi, aceleași cartiere, aceeași clientelă, dar marfa i se împuțina din zi în zi, cantitativ și calitativ, odată cu forțele vînzătorului ambulant. Isaac împletea din ce în ce mai puțin.

În aceeași măsură se micșora și mulțimea darurilor lui, unei lumi pe care n-o mai voia. Motrogan, care-l urmărea deseori, îl văzu, împuținîndu-și „donațiile“ bizare și persistente, de la o liră la un taler, apoi la un șiling și, la urmă, la un piastru. Necunoscuții, pe care mintea lui Isaac îi alegea la întîmplare ca să le dăruiască moneda, nu erau totdeauna din categoria celor care se grăbeau să ia banul și apoi s-o șteargă. Uneori, insul oprit de Isaac, cu fraza stereotipă : *„Luați-o, e pentru dumneavoastră !“* se supăra :

— Drept cine mă iei, dumneata ? Eu nu sînt un cerșetor ?

Isaac, care era un cerșetor din cap pînă-n picioare — dar care dădea, în loc să ceară — nu se supăra deloc. Rămas confuz un moment, cu ochii ațintiți la moneda ținută între degetele-i murdare, bolborosea cîteva cuvinte de nînțeles și-și relua drumul.

Către sfîrșitul acestei ultime faze a melancoliei sale ucigătoare, nu mai ducea cu sine, ca marfă, decît două sau trei obiecte neînsemnate : un grătar, o cursă de șoareci, un pămătuf pentru curățat sticle, pe care mîinile sale țepene le ofereau unor clienți închipuiți.

Astfel se scurseră trei luni de viață nimicitoare. Apoi...

Într-o zi Isaac intră, ca de obicei, la Binder și își culcă capul pe marmora mesei.

Era într-o după-amiază toridă de iunie. Strada pustie ; praful îți ardea beregata și ochii. Singur în local, Binder citea un ziar, foarte obișnuit cu aparițiile și disparițiile nenorocitului Isaac, ca să-i mai dea atenție. Cînd iată că-l vede trecînd spre colțul lui de odihnă.

Restauratorul îl aștepta nerăbdător pe Sotir, știind că „Dacia" venise chiar în dimineața aceea. Cambuzierul apăru cu o înfățișare aproape voioasă și spuse de îndată :

— Am o veste bună pentru tine, bunul meu Herman : îl vom repatria pe Isaac !

— Cum asta ?

— Foarte bine ! Am intervenit pe lîngă comandant în favoarea nenorocitului nostru. La rîndul său, comandantul a cerut și obținut clemența tacită a ministerului de război, prietenul său, ca să i se acorde dezertorului un concediu oficial. Și iată, am venit să-l iau !

Binder, nebun de bucurie, sări de gîtul lui Sotir, îl strînse nebunește în brațe și-l sărută pe amîndoi obrajii.

În acel moment, Iusuf se ivi în pragul localului și, văzînd îmbrățișarea celor doi prieteni, îi contemplă cu răceală.

— Asta e, „Azoi" ! Îl repartiem azi pe Isaac ! îi strigă Binder.

— Voi îl repatriați... Asta rămîne de văzut, căci trebuie ca și el s-o vrea !

— O să vrea, fii sigur ! spuse cîrciumarul turnînd de băut. O să-l punem la curent, îndată ce se va deștepta.

Binder ciocni cu Sotir.

Iusuf se strecură în spatele bufetului, unde dormea Isaac. Luă loc la masa lui și-l cercetă îndoielnic cu privirea. Un zîmbet larg îi despică gura, de la o ureche la alta. Luă în mîini capul celui adormit și-l ridică. O pată mică stacojie apăru pe locul unde gura lui Isaac atinsese marmora. Pleoapele închise, fața lividă, buzele însîngerate...

Iusuf își apropie fața de capul lui Isaac, tot ținîndu-l în mîini și murmură încetișor :

— Vor să te repatrieze, Isaac... Dar tu o să te împotrivești, căci ai voit viața veșnică și ai obținut-o !

*

În monografia *Panaït Istrati, un chardon déraciné*, Monique Jutrin apreciază că „*Isaac, împletitorul de sîrmă*, luat izolat, este o bună povestire — mai ales în prima lui formă, nediluată de Jéhouda — dar își pierde din forță în cartea *Familia Perlmutter*".

Repere bibliografice :

Isaac, împletitorul de sîrmă nu a fost tipărit în românește. Textul reprezintă forma inițială a acestei povestiri, înainte ca Josué Jéhouda să-i facă adăugirile de rigoare.

Ediții originale și reeditări în Franța : Isaac, le tresseur de fil de fer, Strasbourg, Joseph Heissler librairie, 1927. (Ilustrații de Dignimont.)